

Föreningen för Västgötalitteratur

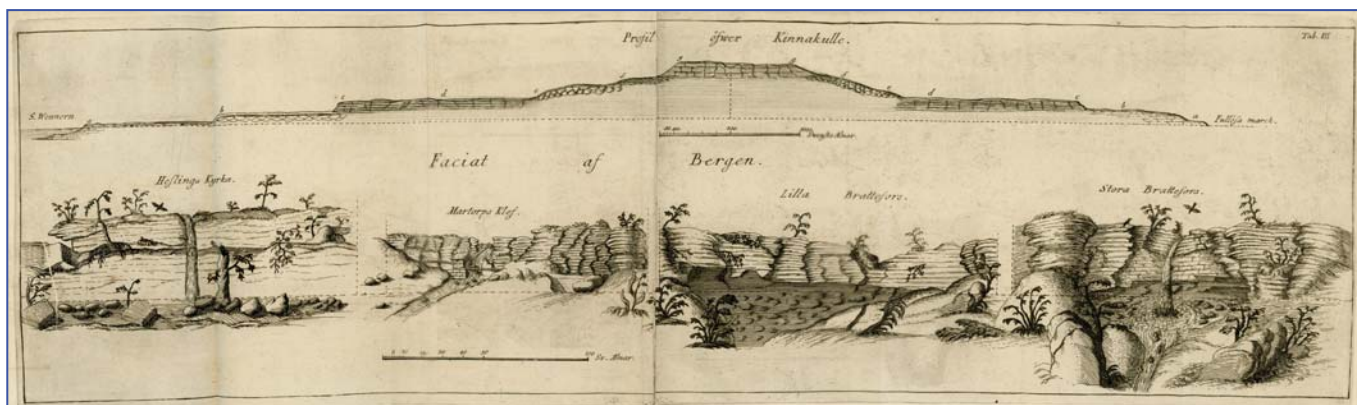
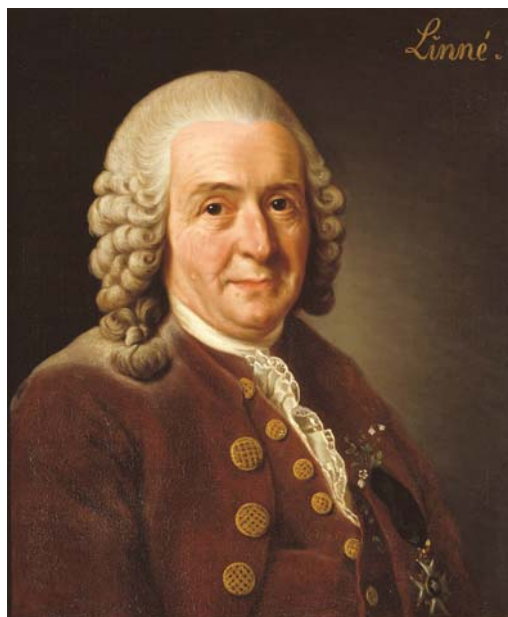
Meddelande

År 2013

NR 3

2013-09-07

Linné i Vara

Carl von Linné passerade nog aldrig den plats som senare blev Vara under sin resa genom Västergötland. Men nu kommer han äntligen hit och till Vara församlingshem den 12 oktober då hans Västgötha resa saluförs på föreningens bokauktion.

När Linné 1741 fick rikstens ständers uppdrag att besöka Öland och Gotland ingick från början även Västergötland i resplanen. Av praktiska skäl fick dock undersökningarna av denna landsdel skjutas på framtiden. Först i juni 1746, ”just dagarna efter det Academie trädgården stådt i sin bästa fägring”, kunde Linné inleda sin västgötska resa som kom att vara i två sommarmånader. Med sig på resan hade han Erik Gustaf Lidbeck, sedermera professor i naturalhistoria i Lund. Under denna tid besöktes många platser i landskapet men även Bohuslän och Dalsland. Hemresan gick över Karlstad.

Den 24 juli 1746 lämnade Linné Vänersborg och landskapet.

Väl hemma började Linné förbereda utgivandet av sin resedagbok. Hans Västgötaresa visar på en otrolig iakttagelseförmåga, nyfikenhet och den innehåller även många skämtsamma episoder. Inte minst besöket hos den kände kvacksalvaren Sven i Bragnum, Vilske härad, är full av humor.

Linnés Västgötha resa trycktes 1747. Den tillhör en av de stora rariteterna bland västgötalitteraturen. En av de fem graverade planscher i boken föreställer det ovan avbildade Kinnekulle i profil.

Vid novemberauktionen kommer Pehr Kalms Västgötha och Bahusländska resa från 1742, tryckt 1746, att försäljas.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Sekr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 031-44 04 53
b2_gods@hotmail.com

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2013: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Marie-Louise Andersson, Alboga
Åke Brissman, Bromma
Emelie Cergic, Molla
Carl-Gustaf Lundström, Norra Lundby
Monica Nyvaller, Herrljunga
Filip Stensman, Alingsås
Johan Sundeen, Bråmhult
Inger Söderman, Borås
Tore Torstensson, Järpås

Norra Björke förr speglat i bilder

Två ardennerhästar sneglar förvånat när ett bolmande ånglokk
rullar in på Norra Björke station. Det verkar bara vara en vagn
i tåget så resandeströmmen är tydligen inte så stor, men ändå
är det en bild av samhället fyllt av framtidstro.

Bilden är målad på en vägg i Norra Björke bygdegård,
men återfinns också på omslaget till en bok med bilder från
N Björke i svunnen tid. Bilderna är från 1870-tal fram till
1960-talet och har sammanställts av Bo Carlsson i Skövde.
Det är ett myller av bilder från olika delar av socknen, men
framför allt av människor, och praktiskt taget alla är namngivna.
Det är alltså en härlig bok för alla med rötter i Björke på den
tiden, min mamma kom därifrån och även jag kan känna igen
mycket och många.

Vad gäller järnvägen som förde mig till släktingar i N Björke
så började den byggas 1913 och tre år senare var hela sträckan
mellan Nossebro och Trollhättan klar. Men redan efter drygt 50
år upphörde trafiken. Och visst verkar den klassiska rälsbussen
Gullhöna vara med på en bild.

Samhället, gårdar, fabriker, affärer, föreningar och skolklasser
presenteras i svartvita bilder, liksom människorna som levde
där. Texterna är korta men faktarika. Så får jag också antligen
den The Charleston Orchestra from Norra Björke som en
äldre arbetskamrat så ofta skojade om. Det var väl det pre-
tentiösa namnet han tyckte var roligt och han uttalade ordet
The på god västgötska. Men orkestern var tydligen mycket
populär på 30-talet.

Hans Menzing

Norra Björke. Bilder från en svunnen tid. Bildsammanställ-
ning: Bo Carlsson, Skövde. Utgivare: Åsaka-Björke Hem-
bygdsförening. Cirka 75 sidor.

MATS REHNSTRÖM *Rara böcker, bibliografi & handskrifter*

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstroem@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstroem.se

Björngatan 17 A • 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 • 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00
Lördag 10.00 – 13.00
Andra tider efter överenskommelse

Herrskapet Hall på Gunnebo

– en färgstark och intressant familj i Västgötalitteraturen

John Hall den äldre – Göteborgs rikaste köpman

År 1778 inköpte den rike göteborgsköpmannen John Hall den äldre (1735 – 1802) hemmanet Gunnebo i nuvarande Mölndals stad. Några år senare började han uppföra en ny och mycket påkostad herrgårdsanläggning, ritad av stadsarkitekten i Göteborg, Carl Wilhelm Carlberg. Denna herrgårdsanläggning, nu kallad slott, skulle föra både hans och den övriga familjens namn till eftervärlden. Intresset kring Gunnebo skulle medföra ett betydande intresse kring familjen Hall, som verkligen var både färgstark och intressant.

John Hall den äldre tillhörde en ursprungligen skotsk släkt, och efternamnet uttalades på skotskt vis Hahl. John Hall sålde stångjärn och bräder, framför allt till Storbritannien, och skaffade sig både sågar och järnbruk, så att han själv kunde framställa en del av exportvarorna. Annars arbetade han som grosshandlare och mellanhand. Han inköpte alltså vad andra hade producerat och sålde det vidare. Hall importerade framför allt salt, kol, bly, glas, viktualier och kolonialvaror, och dessa kom i första hand från Storbritannien. Hans affärsspråk var – inte helt oväntat – engelska.

Hall levde för sina affärer och var föga intresserad av sällskapslivet. Han beskrivs som en hederlig man, tystlåten och ganska hetsig. Han blev med tiden Göteborgs i särklass rikaste köpman och gick till historien tack vare sin rikedom och Gunnebo.

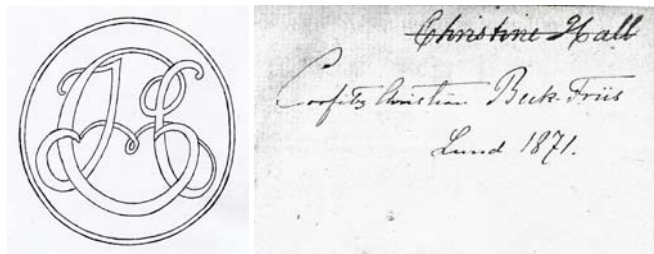
Christina Hall – sällskapslivets drottning

John Hall den äldre var gift med Christina Gothéen (1749 – 1825). Hon var i mångt och mycket sin makes motsats: öppen och meddelsam, charmerande och spirituell, livligt intresserad av såväl sällskapsliv som kultur. Gunnebo byggdes huvudsakligen för henne och hennes gäster och är avsett för sällskapsliv i stor skala.

Hon betydde mycket för kulturlivet i Västsverige. Man spelade teater i herrskapet Halls salong, och Halls byggde Göteborgs första teater. Gunnebobygget blev stilbildande för Västsverige, och "gunnebomöbler" blev ett känt begrepp. Lindomesnickarna har tillverkat modifierade gunnebomodeller in i våra dagar. På Gunnebo fick många konstnärer och hantverkare arbete. Christina Hall samlade böcker, vackra möbler och konst. Gunnebo var en sevärdhet redan från början, och fru Hall visade

besökarna runt. Gustaf III har besökt Gunnebo liksom Johan Tobias Sergel med flera.

Efter makens död 1802 fick Christina Hall ta över Gunnebo som änkesäte, men genom lån och borgensförbindelser förstörde hon sin ekonomi och gick i konkurs 1818. Hennes sista år var dystra. Hennes grav vid Örgryte gamla kyrka är bevarad. Den är ett bra och stilfullt exempel på en gravvård från 1820-talet.

Christina Hall skrev brev och nedtecknade visor

Christina Hall hade många vänner och skrev brev till dem. Några av hennes brev har överlevt till våra dagar. Breven är öppenhjärtiga, vänliga, skämtsamma och ibland målande. Hon var en begåvad brevskriverska, och man anar, att hon var ett fynd för det gustavianska sällskapslivet: lättpratad, vänlig, skämsam och allsidigt intresserad. Flera brev har blivit kända tack vare Arvid Baeckströms forskningar, och han fann i dem många värdefulla uppgifter om Gunnebo och dess arkitekt Carl Wilhelm Carlberg. Breven har dock aldrig utgivits i sin helhet, men en utgåva förbereds nu av Mölndals Hembygdsförening.

Kulturhistorikern, samlaren och fritidsarkeologen Niklas Krantz stod för en verkligt uppseendeväckande upptäckt år 2006. Han upptäckte och lyckades förvärva Christina Halls visbok (påbörjad 1766). I en påkostad bok med guldsnitt och skinnband hade Christina Hall skrivit ned visor, som hon ville bevara i avskrift. Boken ger oss värdefulla inblickar i musiklivet i Göteborg, och Mölndals Hembygdsförening förbereder att ge ut denna verkligt sällsynta bok inom västgötalitteraturen. Än så länge finns den i endast ett exemplar, men fler är önskvärda. Därför skall den utges tillsammans med hennes brev. Jag ber att få återkomma i ämnet.

I arkiven kan mycket väl finnas många fler brev och annat, som härrör från Christina Hall. Alla uppmanas att hålla ögon och öron öppna.

Olof Benjamin Lund – huspoet hos Halls

John Hall och hans Christina kom att göra vissa avtryck i litteraturen tack vare skalden Olof Benjamin Lund, som var John Halls systerson. Han var en skicklig poet men är i våra dagar glömd och förbisedd, bland annat därför att han föddes i Göteborg och blev kvar i staden. Av de stora gustavianska skalderna var Bengt Lidner den ende, som föddes i Göteborg, men han gav sig snart iväg till Stockholm, den enda stad i riket, där man kunde slå igenom. Lund blev hovpoet, eller kanske skall vi snarare skriva huspoet, hos Halls. Han gav ut två dikthäften, "Skalde-stycken, af L*, Första Häftet" (Göteborg 1794) och "Skalde-stycken, af L*, Andra Häftet" (Göteborg 1800). Båda är mycket sällsynta, och jag har aldrig sett dem utbudna till försäljning. År 1787 skrev Lund en julkappsvers till en julkapp, som John Hall fick. År 1797 skrev han en högstämd hyllningsdikt till samme Hall och ett skämtsamt skaldebrev till dennes

son John Hall junior. Hans mest kända verk är dock ett mindre skådespel: "Divertissement, på Gunnebo, Midsommars-Dagen den 24 junii 1797". Ute på Gunnebo uppfördes detta skådespel som en del av midsommarfirandet.

Tack vare Halls och skalden Lund fick Göteborgsområdet en motsvarighet till Gustaf III:s hovliv med teater och skaldar. Jag har skrivit litet grand om skalden Lund och hans dikter om Halls i min bok "Gunnebo – ett slott i tiden" (1997). Hans mest kända rader förtjänar att anföras en gång till. De handlar om lantlivet på Gunnebo:

Vad lugn sig i mitt hjärta sprider,
när skild från stadens tvång och prakt,
jag ostörd blomsterkransen vrider
så långt från avund och förakt,
och nu hör fåglarne som sjunga
och bäckens ljuva susande.
Straxt Glädjen svävar på min tunga
att åt Naturen offer ge!

Lund skönmålar livet på Gunnebo, men han gör det skickligt och vältaligt. Lunds Divertissement utgavs på nytt 1951 som en hyllning till gunneboforskaren Arvid Baeckström på hans 70-årsdag: Divertissement på Gunnebo midsommardagen den 24 juni 1797 av Olof Benjamin Lund (Slöjdföreningens Skola, Gbg 1951). Även denna lilla skrift är mycket sällsynt.

Många reseskildrare skrev om Gunnebo

Christina Hall älskade sitt Gunnebo och var outtröttlig, när det gällde att bjuda in eller nästan nödgå folk att komma dit som gäster. Hon visade gärna och beredvilligt runt. Hon var Gunnebos första guide och ciceron. Några av besökarna skrev ner sina intryck och iakttagelser. Så gjorde den venezuelanske frihetshjälten Francisco de Miranda, den engelska kvinnosakskvinnan Mary Wollstonecraft, botanisten Samuel Liljeblad, holländaren Jean Meerman, arkitekten Gustaf af Sillén, bildhuggaren Johan Tobias Sergel, reseskildraren Jonas Carl Linnerhielm, Thor August Odencrantz, kemisten och geologen Petter Jacob Hielm och läkaren Magnus Martin Pontin, några mindre kända och mindre utförliga reseskildrare att förtiga. Några få av dessa skildringar trycktes under författarnas livstid, men de flesta trycktes under 1900-talet. Hur som helst, förr eller senare fick de betydelse därigenom, att de uppmärksammade läsarna på Gunnebos värde. Under 1800-talet hade Linnerhielms skildring störst betydelse, och ännu under början av 1900-talet återopades den oftast. Tack vare Christina Halls gästfrihet, intresse för människor och vänlighet att visa runt fick det lilla herresätet Gunnebo stor uppmärksamhet. Alla dessa reseskildringar finns förtecknade och åtminstone delvis anförda av Arvid Baeckström (i hans bok "Gunnebo I, 1977"). Tack vare hans käll- och litteraturförteckning kan man få fram de oavkortade utgåvorna. Några skildringar är ännu inte utgivna, vilket härmed meddelas för åtgärd.

Smärre samtida tryck

Det hörde till, att förmöget folk skulle uppvaktas med tryckta hyllningsskrifter. I samband med John Hall den äldres död 1802 utgavs: "Vid gross-handlaren John Hall's Jordfästning i Göteborgs Domkyrka Den 7 Octob. 1802. Af F. Svanander" (Gbg 1802). Svanander har hyllat den döde med högstämda ord i stenstil. Många år senare var det dags för Halls efterlämnade maka att skiljas hädan. Då utgavs ett tryckt blad med överskriften: "Tankar vid Enkefru Hall's, född Christina Gothéen, graf den 18:de Nov. 1825" (Gbg 1825). Den består av ett stycke

ur Chateaubriand's skrifter, vari denne gör gällande, att kristendomen företrädesvis är "Vänskapens Religion". Christina Hall hade verkligen odlat sina vänskapsförbindelser. Det skulle vara intressant att veta, om hon själv har valt detta stycke. Dessa gravskrifter utgavs i små upplagor, och antalet bevarade exemplar är givetvis mycket lågt. John och Christina Halls son, John Hall den yngre, dog utfattig 1830. Han fick inte någon gravskrift. Däremot skrevs mycket, som var allt annat än smickrande, om den olycklige John Hall.

Christina Wachtmeister - grevinna och amiralinna

John och Christina Hall hade två barn, som för enkelhetens skull hette John och Christina, de också. Dottern Christina Hall, gift Wachtmeister, (1773 – 1839) var charmerande som sin mor och lyckades göra intryck på Gustaf III under hans besök i Göteborg. Hon var en rik arvtagerska men saknade titel och rang. Hon blev gift med en fattig arvtagare, som i gengäld hade både titel och rang, greven och amiralen Claes Adam Wachtmeister af Johannishus. Christina Hall blev genom giftermålet grevinna och amiralinna, och hennes make fick pengar att röra sig med. Dem förvaltrade han skickligt, och på så vis blev en del av familjen Halls förmögenhet kvar hos ättlingarna inom ätten Wachtmeister. Claes Adam och Christina Wachtmeister fick två barn och har många avkomlingar. En av dem var greve Folke Bernadotte.

John Hall den yngre - konstnär och bankrutterad köpman

Sonen i huset, John Hall den yngre (1771 – 1830), var konstnärligt begåvad och intresserad av naturvetenskap. För handel och industri saknade han däremot både håg och fallenhet. Olyckligtvis ville han efter faderns död nödvändigtvis själv och utan kompanjoner sköta handelshuset. Följden blev konkurs efter bara fem år, och på konkursen följde långvariga och mycket uppmärksammade processer mot konkursförvaltarna. Hall och hans medhjälpare anklagade dem för att missköta konkursboet och för att sko sig själva. De hade framgång i rådhusrätten och hovrätten, och målet gick vidare till Högsta Domstolen. Innan denna domstol hade hunnit börja behandla målet ingick Hall förlikning med sina konkursförvaltare. Denna uppgörelse blev mycket mytomspunnen. Man har påstått, att strax innan Högsta Domstolen skulle avkunna sitt utslag till Halls fördel, lockades Hall av de bedrägliga konkursförvaltarna till en uppgörelse i godo, och att den skulle ha varit mycket oförmånlig för Hall och hans medhjälpare. I själva verket var Halls ersättningsanspråk mycket överdrivna. Både rådhusrätten och hovrätten prutade ned dem. Hall och hans ombud var beredda att pruta

ner dem ytterligare och ingå förlikning. Så skedde även. Han fick trots allt en hel del pengar, men de gick åt till att betala skulder. Några år senare dog han som en fattig tiggare i Stockholm. Han var då riksbekant för sina processer och sitt olyckliga levnadsöde.

John Hall d.y. (1771-1830)

Teckning av Sergel

Kända författare skrev om John Hall den yngre

Kring ett sådant levnadsöde spinns legender, och det har även lockat kända svenska författare. Året efter Halls död gav Fredrik Cederborgh ut sin lilla skrift "Berättelse om Den, först rike och ansedde, sedermera fattige och föraktade John Hall" (1831). Boken sammanfattar de ofta överdrivna och inte alltid sanningsenliga rykten, som vid denna tid var i omlopp. Det är beklagligt att en sådan skrift har fått bestämma eftervärldens bild av John Hall den yngre. Även bilden av John Hall den äldre har starkt påverkats av denna lika oförmånliga som otillförlitliga skildring. Cederborgh tryckte om sin skildring redan 1834 (John Hall. Sannfärdig Sannsaga. Avsnitt i: Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif III, Sthlm 1834). Det intressanta med detta omtryck är, att Cederborgh har ändrat vissa uppgifter. Detta visar att han har varit osäker på vad som stämmer, och att han har nåtts av andra och motstridande uppgifter. Jag har behandlat dessa nya upplysningar i min bok "Gunnebo – ett slott i tiden" (1997). Originalupplagan av Cederborghs skrift gavs 1976 ut i faksimil av Rundqvists boktryckeri i Göteborg i en numrerad upplaga av 500 exemplar. I boken ingår en längre uppsats kallad "Den olycklige John Hall", sammanställd av en icke namngiven författare och huvudsakligen bestående av utdrag ur Sven T. Kjellbergs uppsats om John Hall. Även denna faksimilutgåva är förhållandevis sällsynt.

I stället för begravningskrift utgavs "ett par tre år" efter Halls död ett kistebrev, en kolorerad litografi med bilder ur Halls liv och en kortfattad levnadsteckning. Den hade utförts av J. Z. Blackstadius och hade som överskrift: "Högmod går för fall: En kort berättelse om John Hall". (Den finns återgiven i Svenskt konstnärslexikon III, Allhems förlag, Malmö 1957, s. 21. Flera av bilderna ingår i C.R.A. Fredberg, Från det gamla Göteborg II, 1921, s. 588 – 601.) Man märker på detta tryck, att Cederborghs skrift redan har börjat påverka bilden av den olycklige John Hall. Detta tryck är mycket sällsynt.

År 1899 gav Sophie Elkan ut sin roman "John Hall: En historia från det gamla Götheborg", en roman som tyvärr ofta – bland annat av författarinnan Birgit Th. Sparre – har använts som en ren faktabok, fastän den givetvis innehåller mycket som är ren diktning och ingenting annat, till exempel John Halls vid det här laget riksbekanta ormgrop. Författarinnan ger oss en välvillig skildring av Hall. Han tecknas visserligen som bortskämd och svag men å andra sidan även som välmenande och godhjärtat. Hans envishet och hätskhet kommer dock inte lika väl

fram. Elkans roman har av Berndt Fredgren omarbetats till ett skådespel, som med framgång har spelats på svenska teatrar.

Författarinnan Birgit Th. Sparre var ibland gäst hos friherrinnan Hilda Sparre på Gunnebo. Hon skrev vid några tillfällen om Gunnebo och friherrinnan, men även Halls omnämns. I sin roman "Glimringe" (1944) låter hon John Hall den yngre dyka upp som landsstrykare på glasbruket Glimringe. Här är hennes berättarkonst på topp, men detta besök hade inte någon egentlig uppgift att fylla i handlingen och ströks i senare upplagor. Om "Rike Hallens Gunnebo" har hon å andra sidan berättat ett och annat i minnesboken "Därhemma på gårdarna" (1960). Hennes uppgifter om friherrinnan Sparre och Gunnebo under Sparrarnas tid stämmer bra och är historiskt mycket värdefulla, men vad gäller rike Hallen och hans Gunnebo befinner sig skildringen allt som oftast i sagornas värld.

Den kände göteborgsförfattaren Evert Lundström gav 1986 ut sin roman "Livets teater", som handlar om familjen Hall och en samtida målarfamilj. Lundström har noggrant satt sig in i alla tillgängliga källor, och romanen är följaktligen närmast en dokumentärroman, framstående både som levnadsteckning och som litterärt verk. Boken ger en utmärkt bild av den olycklige John Hall: godhjärtad och svag men samtidigt envis, konstnärligt och vetenskapligt begåvad men utan sinne för affärer. Genomgående tecknar de sentida författarna Hall välvilligt. Hans hårdhet och hätskhet är dock inte lika väl återspeglade i romanerna.

Ett par skådespel om Halls och Gunnebo

Sophie Elkans roman John Hall gjorde stor lycka både på grund av sina litterära förtjänster och på grund av det kända och intresseväckande ämnet. Berndt Fredgren omarbetade romanen till ett skådespel, som med framgång har spelats på svenska teatrar. Gösta Ekman den äldre har spelat Fredrik Damm, John Halls rival om den vackra Constance Koskull. Fredgrens skådespel har aldrig blivit tryckt, men det mångfaldigades, och utskrifter tillhandahölls av "Teaterförlag Arvid Englund A.B., Stockholm Ö". Ett exemplar finns i Mölndals stadsmuseum.

År 1959 hade Gunnebospelet premiär på Gunnebo. Man spelade på gårdsplanen framför huvudbyggnaden. Författaren hette Bert Ramboldt. Han hade snarast skrivit en ramberättelse kring många inslag av sång, musik och dans. Mölndal har en framstående musikskola (nu kallad kulturskola), och folk därifrån gjorde många insatser. Spelet gavs även 1972, 1974, 1979 och 1981. Inte heller detta skådespel har tryckts. Det skall inte läsas utan ses och höras tillsammans med sång, musik och dans, men ett exemplar finns i Mölndals stadsmuseum.

John Hall den yngres rättegångshandlingar

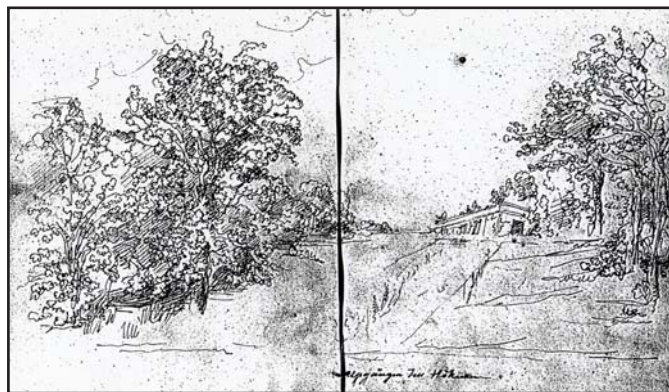
John Hall den yngre kunde inte sköta faderns handelshus. Han gick i konkurs 1807 och ägnade inemot 20 år åt förbittrade rättstvister med konkursförvaltare. Han och hans medhjälpare blev stamkunder hos domstolarna. Vid denna tid fanns inte några tidningar, som fritt kunde berätta om skandaler och rättstvister. Däremot var det fritt fram att ta del av domstolsprotokoll. Man kunde även fritt låta trycka dessa. Både John Hall och andra tryckte rättegångshandlingarna. Dessutom gick konkursförvaltare och även Halls sväger Claes Adam Wachtmeister i svaromål. Dessa inlägg måste bemötas. Framför andra Halls medhjälpare Per Backman bemötte dessa motinlägg. Båda sidor väjdade till allmänhetens dom. En hel litteratur uppstod på detta sätt. Allmänheten fick här ett kärkommet tillfälle att ta del av och följa de olika turerna i ett konkursmål. I vanliga fall hörde man endast dunkla rykten och halvkvädna visor om sådana konkurser, plundringar av konkursbon och motsättningar mellan de välbeställda, men här i rättegångshandlingarna kunde

man få utförliga uppgifter om det mesta. Här kunde man ta del av pajkastning inför öppen ridå. Förteckningen över rättegångshandlingarna är lång. Man kan ta del av den i: "Svenskt boklexikon 1700 – 1829. Rättegångshandlingar förtecknade av Samuel E. Bring" (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet 32:1, Uppsala 1958, s. 156 – 162). Bara förteckningen av alla dessa tryck fyller sex sidor och en halv, tryckta med liten stil och litet radavstånd.

John Halls minnen nedtecknades av svärsonen

John Hall den yngre hade mycket att berätta från sitt liv. Han blev 59 år, vilket var en förhållandevis hög ålder på den tiden. En del av hans berättelser blev nedtecknade. Hans svärson Eduard Beckman utgav 1851 boken "Götheborgs grädde, förr och nu: Mysterier af en gräddling" I-II. Den trycktes i Hamburg, eftersom så ärekränkande skrifter nog inte kunde tryckas inom Sverige. Den handlar om Göteborgs grädda, de ledande männen och kvinnorna i Göteborg, däribland herrarna Hall, far och son. Boken trycktes dock mer än 20 år efter John Hall den yngres död. Liksom Cederborghs lilla skrift om John Hall är även Beckmans skandalskrift i mycket otillförlitlig. I den mån jag har undersökt uppgifterna visar det sig visserligen, att de som regel har en sanningskärna, men att denna å andra sidan kan vara mycket liten. Vad gäller Beckmans skrifter skriver Hjalmar Linnström: "Båda dessa skrifter ha icke kunnat tryckas inom Sverige, såsom innehållande enskildheter af skarpaste art" (Hjalmar Linnström, Svenskt boklexikon åren 1830 – 1865, Första delen A – L, Sthlm 1961, s. 67). Leonard Bygdén meddelar: "Boken uppköptes och förstördes och är därför rätt sällsynt." (Leonard Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon 1 A – L, Upsala 1898 – 1905, s. 622.) Detta kan vara anledningen till att boken har haft mycket liten betydelse. Det är förvånansvärt, hur litet denna bok har påverkat historieskrivningen.

Halls skissböcker – viktiga källor

Modern har skrivit ned visor i en visbok, som finns i endast ett exemplar och således är unik inom västgötalitteraturen. Även sonen har åstadkommit böcker, som finns i endast ett exemplar, nämligen ett flertal skissböcker. John Hall junior var konstnärligt intresserad. Han har fyllt nio skissböcker med teckningar från i första hand Gunnebo men även andra orter. Han har gjort en stor insats genom att dokumentera Gunnebo, och dessa teckningar är viktiga källor för restaureringsarbetet. En av hans medhjälpare under rättstvisterna var häradshövding Samuel Lundström, som var bosatt i Skara. Åtminstone hösten 1825 bodde Hall hos Lundström i Skara. Inte helt oväntat finns teckningar även från Skara. Hall har tecknat av Skara domkyrka, och dessa skisser är i våra dagar viktiga källor, som visar hur domkyrkan såg ut före 1886–1894 års stora ombyggnad. Harald Wideen skrev på sin tid en värdefull artikel om Halls tecknin-

gar från Skara domkyrka. Originalen har gått förlorade, men kopior finns i Västergötlands museum. (Harald Wideen, Bilder från domkyrkan i Skara, signerade John Hall den yngre, artikel i: Göteborgs-Postens lördagsbilaga 19/4 1980.)

Denna värdefulla samling av Halls skissböcker förvärvades av den kände samlaren Bertil Ekberg på Dagsnäs i Stora Bjurum. Han ägde alla nio skissböckerna, men behöll bara de fyra, som innehöll västgötamotiv. De andra fem avyttrade han. Gunneboforskaren Arvid Baeckström fick se dem 1912. (Ekberg sände ned dem till Göteborgs Stadsbibliotek, där Arvid Baeckström tog del av dem.) År 1914 sålde Ekberg även dessa fyra skissböcker, men hos den nye ägaren förstördes de genom en vattenläcka i källaren. I dessa skissböcker fanns teckningar från Göta älv och Trollhättan, herrgården Ström vid Lilla Edet, Skara, Varnhem, Borås, Karlberg, Husaby, Läckö, Kinnekulle, Örebro, Lidköping samt fyra teckningar från Gunnebo. Dessutom fanns en lös plansch med förslag till biblioteksbyggnad på Gunnebo "öfver jordkällaren åt Hökullen". Skara återkom gång på gång i skissböckerna. Allt är förlorat med undantag för några teckningar från Skara domkyrka. De kopierades på föranstaltande av rektor F. Ödberg, intendent för Västergötlands fornminnesförenings samlingar. Det är helt enkelt förfärligt, att så många västgötabilder har förstörts. Hjärtat gråter.

Hall har på samma sätt gjort en viktig insats genom att teckna av teaterscener. Birgitta Lisholm har skrivit om dessa teckningar och offentliggjort en del av dem. (Birgitta Lisholm, John Halls teaterteckningar, artikel i: Dramaten 175 år: Studier i svensk scenkonst, Sthlm 1963).

Många av hans Gunneboteckningar har offentliggjorts av Arvid Baeckström (i: Baeckström, Gunnebo I – II, 1977). Mycket arbete återstår dock, och många teckningar återstår att ge ut.

John Hall misslyckades som köpman, men han gjorde en bestående insats genom att med sina teckningar dokumentera Gunnebo och svenskt teaterliv. Han var i sina bästa stunder en mycket skicklig tecknare. Kjell Hjern skriver: "En verklig artist vars konstnärliga handlag man förefaller mig ha underskattat, var den rike John Hall ... Det är inte sällan en beundransvärd nerv i Halls streck och man förbluffas ofta över hur variationsrikt han förmår karakterisera vegetationen i ett landskap." (Kjell Hjern, Göteborg i konsten, Gbg 1961, s. 30.) Huvuddelen av Halls efterlämnade skisser väntar alltså på en utgivare.

Tidningsartiklar och vetenskaplig forskning

Under 1700-talet trycktes inte mycket om familjen Hall och Gunnebo, noga räknat endast det första av skalden Olof Benjamin Lunds dikthäften. Under 1800-talet trycktes riktigt mycket, och under 1900-talet än mera, ohyggligt mycket. Flödet fortsätter under 2000-talet. Detta visar hur viktiga omnämnanden och utförliga skildringar är. "Ett kilo trycksvärta är mer värt än ett kilo guld", säger ordspråket. Den ena skildringen ger upphov till den andra. En av Göteborgs köpmansfamiljer har på detta sätt blivit riksbekant, och deras lantställe Gunnebo har fått en uppmärksamhet som vanligtvis kommer endast ett fåtal herrgårdar till del.

Under 1900-talet kom den vetenskapliga forskningen igång. Det stora namnet är filosofie doktorn Arvid Baeckström (1881 – 1964). År 1913 blev han licentiat på Gunnebo, och sedan fortsatte han hela livet att forska. En lång rad vetenskapliga uppsatser skrevs, och efter hans död utgavs hans storverk "Gunnebo I–III", tyvärr starkt förkortat. Genom trägen arkivforskning lyckades han sammanbringa ett stort Gunneboarkiv (som nu finns i Göteborgs stadsmuseum). År 1949 övertog Mölndals stad Gunnebo, och de följande restaureringarna och övriga satsningarna på egendomen kom att underblåsa intresset för Gunnebo

och Halls. Som historieintresserad, mölndalsbo och så småningom historieforskare kunde jag inte undgå att intressera mig för Gunnebo. Jag har skrivit mycket i ämnet: två böcker, åtskilliga vetenskapliga artiklar och otaliga tidningsartiklar. Dessutom har jag utarbetat flera otryckta utredningar om trädgårdarna, möbleringen och den fasta inredningen samt skog och växtlighet. Jag har intresserat mig även för den senare historien.

Det har inte minst Lasse Larsson, ordförande i Gunnebo Vänner och bosatt vid Gunnebobro, gjort. År 2000 utgav han boken: *Sparrarna på Gunnebo: En familjekrönika* av Lasse Larsson (Forsstena förlag 2000). Den handlar om familjen Sparres tid på Gunnebo (1888 – 1949). Eftersom upplagan inte var större än 500 exemplar, är boken sedan länge slutsåld och eftersökt. Lasse Larsson är också redaktör för Gunnebobladet, Gunnebo Vänners kopierade medlemsblad, som har kommit ut sedan 1993. Det speglar både historien och samtiden.

Gunnebolitteraturen lever och frodas. Den har sedan länge blivit en egen avdelning inom västgötalitteraturen eller en gren på stamträdet. Till att börja med skrev man mycket om Halls och litet om Gunnebo. Med tiden blev det snarare tvärtom. Vidare har antalet mångfaldigade men inte tryckta utredningar kring Gunnebo på senare år blivit mycket stort. Så vitt jag vet finns inte en fullständig samling Gunnebo-litteratur någonstans. Både Mölndals stadsmuseum och Gunnebo hjälper sig till stor del fram med kopior.

Lars Gahrn

Viktigare litteratur

Arvid Bäckström, John Hall den infantile, artikel i: *Personhistorisk tidskrift* 1956.

Arvid Bäckström, Gunnebo I-III, 1977.

Artur Attman, John Hall & Co:s konkurs, artikel i: *Personhistorisk tidskrift* 1955.

Elsa-Britta Grage, artiklar om släkten Hall, John Hall den äldre och John Hall den yngre i: *Svenskt Biografiskt Lexikon* 17, 1967-1969.

Lars Gahrn, Gunnebo – ett slott i tiden, 1997.

Lars Gahrn, John Halls uppgörelse med konkursförvaltarna – en mytomspunnen historia, artikel i: *Personhistorisk tidskrift* 2005.

Tim G. S. Schröder
Rara Böcker, Handskrifter,
Tryck & Teckningar

Internetantikvariat
www.timschroeder.se
antikvariat@timschroeder.se
Tel: 0709285228

Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skafta en egen prenumeration på *Mimers brunn* - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info:
vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

En förlorad värld i Floby

Bragnumsringen hittades av en änka i Bragnum. En kopia kan ses på Falbygdens museum tillsammans med Ållebergskragen.

Om Rök-Olle som bodde på Olles Löcka och försörjde sig på att röka korv och tälja träskedar, om drängen som missade när han präglatröskade och istället träffade husbonden så illa med slagan att denne avled eller om änkan som krattade hem en storvinst när hon fann Bragnumsringen som gav henne 1 800 kronor från Historiska museet.

Det finns en rad märkliga människoöden i boken om torp och backstugor i Floby socken. Hembygdsföreningen står bakom utgivningen men främsta äran ges Sture Creutz som under många år forskat i arkiv, läst gamla kartor och vandrat i markerna på jakt efter spår av de gamla torpen.

I boken redovisas 111 bosättningar som inte längre finns, ofta är enda spåret den markeringsstolpe som föreningen satt upp. Den har ett nummer som leder till information i boken. Och den informationen är mycket omsorgsfull både när det gäller torpen och de människor som levde där. Kartor, bilder och register hjälper läsaren att orientera sig.

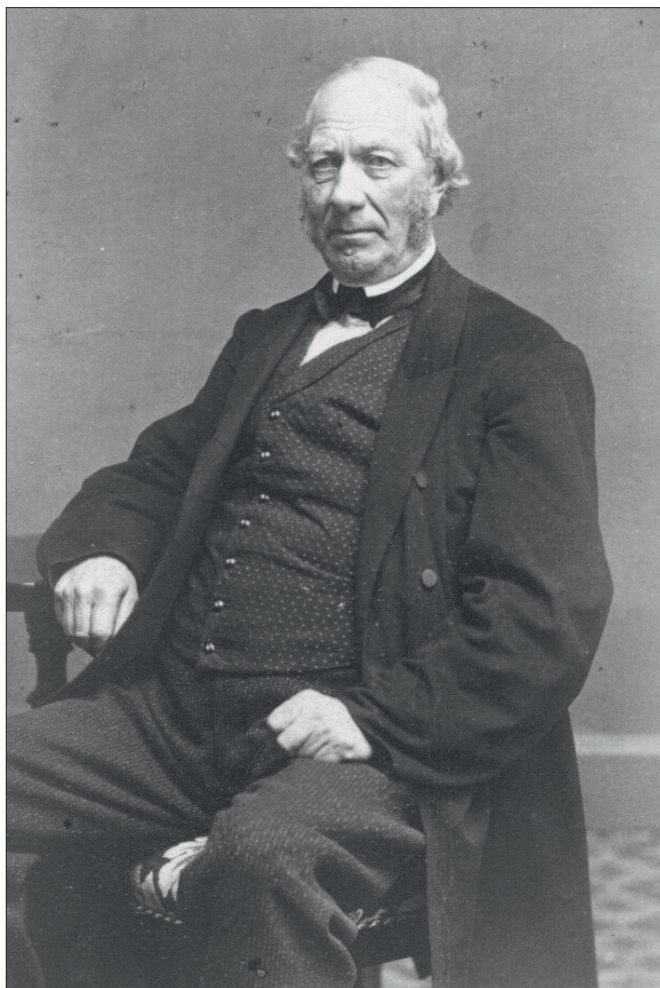
Creutz gjorde många av sina noteringar redan på 80-talet då man ännu kunde se spår i form av syrenbuskar och annat som överlevt. Numera är ofta även detta borta.

Så detta är en mycket värdefull bok om en nu försvunnen värld och inte minst om de människor som försökte överleva där trots stor fattigdom.

Hans Menzing

Torp, torpare och backstugor inom Floby socken. Författare: Främst Sture Creutz. Utgivare: Sörby-Floby hembygdsförening. 152 sidor i stort format. Boken kan beställas från Floby Antikvariat, tel. 0515-409 40

Häradshövding Hessle dömer ut många kolleger

Bengt Wolter Hessle var en häradshövding med betoning på hövding. Trots att han var en tidigt faderlös prästson från Borås fick han chansen att studera och 1815 inledde han sin domarkarriär i Göta hovrätt innan han 1829 blev häradshövding i Mark, Vedens och Bollebygds domsaga. Där var han verksam i närmare 50 år. Kanske kan man säga att domartagen sitter kvar när han på gamla dar skriver ned sina minnen. Han sätter sig ofta till doms över sina kolleger och konkurrenter, och hans domar är rätt skoningslösa. Alla är inte så hederliga, för att inte tala om hur många som verkar ha fått sina poster tack vare släkt och bekanta utan att ha kunskap och klokhet nog.

Röjer upp

Bitvis är det riktigt spännande och roligt, som när Hessle som 21-åring 1817 kom till Falköping i svårt yrväder för att ordna upp allt som förfallit under dåvarande borgmästarens regim. Denne hade ställts under åtal, medan stadsfiskalen var åtalad för dråp. Den ende bildade i staden var kyrkoherden, och det var inte mycket som fungerade. Kanske inte så konstigt då även den tidigare borgmästaren tydligen avsatts.

Den senaste på posten försökte rymma men fångades in av Hessle och rådmännen och tvingades lämna ut stadens sigill plus handlingar som behövdes för att styra staden. Tydligt lyckades Hessle bra för han erbjöds bli borgmästare men tackade nej.

Mönsterjordbruk

Men Hessle var inte bara domare, han verkar ha varit inblandad i

det mesta i ett område mellan Borås, Göteborg och Alingsås. Han månade om jordbruket och gjorde den egna gården Hjelmaröd (nu folkhögskola) till ett mönsterjordbruk. Han drev på när det gällde vägar, järnvägar, skogsvård och uppodling. Han grundade Elfsborgs m fl läns Hypoteksförening som främjade moderniseringen inom jordbruket, och han var politiskt aktiv på många nivåer. Som 70-åring hamnade han rentav i riksdagen, men där satte klassmedvetna småbönder stopp för den framstegsvänliga politik han och andra representanter för den bildade medelklassen försökte driva.

En brytningstid

Hans minnesanteckningar har moderniserats av professor Göran B Nilsson, som även i ett förord presenterar denne märklige man och hans tid. Med den bakgrunden ger en läsning av memoarerna en mycket inträngande och inte sällan rolig bild av den tidens klassamhälle. Och häradshövdingen sätter sig gärna tills doms över omgivningen, och domarna blir ofta fällande. Mutor och vänskapskorruption verkar ha förekommit, och då fanns det inga tidningar som vågade skriva om saken. Och förmodligen sa inte heller Hessle sanningen lika öppet under sin verksamhet som han skriver den i memoarerna.

Boken ger en mustig och levande bild av västgötsk bygd i en brytningstid.

Hans Menzing

Häradshövding Bengt Wolter Hessles minnesanteckningar.

Texten redigerad och moderniserad av Göran B Nilsson, som även skrivit ett faktarikt förord. Utgivare: Föreningen för Västgötlitteratur. 152 sidor med åtskilliga gamla bilder.

Pris 150:- + ev porto 30:-.

Värva en ny medlem – meddela oss namn och adress (skicka en email till sven-olof.ask@tele2.se eller meddela via brev Box 325, 532 24 Skara), så skickar vi ett välkommen till den nye medlemmen. Som tack får Du därefter kostnadsfritt vår nyutkomna bok!

Antikvariat Asken

25.000 böcker i butik
10.000 böcker på www.bokborsen.se

Stockholmsvägen 30, Mariestad
0501-14373, 0739-446013
Öppet fre 13-18, lör 10-13

Störst på Västgötlitteratur, Vätternböcker, Göta Kanal och Folke Dahlberg

Antikvariat Wетtern, Göran Midman

Tunnbindaregränd 1 A, 544 30 Hjo
goran.midman@hjomail.se
0503-655895, 072-7414209
www.bokborsen.se

Liseberg

Mangårdsbyggnaden, östra sidan. Staden kryper närmare.

Liseberg har bebotts av flera familjer men de som satte mest prägel på landeriet var familjen Nonnen. John Nonnen, av tysk familj men född i Liverpool 1770, fann sin hustru i Bremen. Anna Mathilda var släkt med Abraham Lorent som startade det Lorentska sockerbruket i Klippan vid Göteborgs hamninlopp. Genom Lorent kom familjen till Göteborg första gången 1819 till Lärjeholm, väster om Kortedala. 1820 blev en sommar på Liseberg så uppskattad att John sedan köper stället för att bo där året om. Landeriet Liseberg hade sedan, på pappret, skiftande ägare även om Nonnens bodde kvar. Sponsring kom från olika håll under åren. De två äldsta barnen gifte sig och flyttade, fyra döttrar bodde på Liseberg resten av livet.

Jag gör ett besök en augustieftermiddag. Ingen stor konsert och inga skolresor, det finns rörelseutrymme. Det är 108 år sedan den sista familjemedlemmen dog men huset som numera kallas Vårdshuset och rymmer restaurangverksamhet står kvar. När jag vänder min blick mot det lite mindre bostadshuset "kontoret" skakar det till i Lisebergs högtalare och 1800-talsstämningen bryts med en poplåt av Pet Shop Boys. Lite brutalt blir det ju men jag lyssnar på texten *Go west/baby you and me/tell our friends good-bye/we will start life new*". Fritt översatt "älskling vi åker mot väster, tar adjö och börjar ett nytt liv". Det var just vad som hände dottern Fanny. Hon var gift med prästen i engelska församlingen, Morgan Morgan. Ett giftermål som först inte gjorde någon större skillnad för Fanny som blev kvar på landeriet, hon flyttade bara 25 meter och det förväntades att det unga paret skulle intaga alla måltider hos hennes familj. Är detta att vara gift? frågade hon sig. Paret flyttade senare till London och Wales. Kontakten med familjen i Göteborg bestod och

deras barn älskade att åka till Liseberg under skolloven. Man kan väl säga att de innehade den första versionen av Lisebergs åkpass.

Liseberg har många vackra planteringar än idag även om karuseller och musikscener har tagit över det mesta av grönsakslanden. Dahlior var John Nonnen först i Sverige med. Trädgårdskaninerna finns kvar, men mest av den gröna sorten. De har i år fått ett utökat reservat, det nya Kaninlandet har gjort succé bland småbarnen. Liseberg hade på sin tid försäljning av både träd och ätbart. Vid ett koliaår blev det dock inget sålt, vem vågade köpa frukt när folk dog som flugor. Ann drabbades också av sjukdomen men överlevde. 1844 kände John Nonnen sig tvungen att skicka in en insändare där han berättade att det var trevligt att ha sin trädgård öppen för besökare men att det varit problem med stölder. Hädanefter skulle Liseberg behöva bevakas av modige väktare. Dessa armstarka finns också kvar, behjälpliga vid rockkonserter och vid Lotta-på-Liseberg-konserterna. Men den Lotta var inte först med underhållning på Liseberg, Charlotte Nonnen med systrar var mycket duktiga på sång och musik vid sin taffel. Vad gäller brodern, så var han kanske mer inspirerad av växtlighetens melodi. Han for iväg och köpte sig Degeberg i Rackeby, Lidköping, år 1828. Gården var vid inflyttningen nedgången men Edvard vände det till ett exemplariskt lantbruksinstitut, förresten det första i landet. Skolan fanns kvar intill Edwards död 1862.

Emily Nonnen fann lugnet att skriva i detta lilla lusthus. Den som vill tvärtom, åker upp i tornet bakom. Fritt fall ner 110 km i timmen.

Emily Nonnen var den av systrarna som blev mest publicerad, både vad gäller bild och text. Hon gjorde den första svenska översättningen av Carrolls "Alice i Underlandet" 1870. Emily

skrev mycket för ungdomen, den kortlivade tidskriften "Talltrasten" kom ut under året 1866. Vid tiden för sista numret skickar Emily in en insändare, i Talltrastens ställe, och förklarar omständigheterna för barnen. Sorgen hade nämligen tittat in i den lilla Talltrastens bo och då är det svårt att sjunga. Sanningen var förstås att Emily själv bar sorgen, Anns sviter av koleran tog ut sin rätt, hon var döende.

Systrarna på Liseberg hade inte mycket pengar men ett ganska gott liv. Det fanns rika och goda vänner i stan och man hade en säkerhet i årligt underhåll från David Carnegie i Klippan. Duktiga trädgårdsmästare såg till att odlingsmarkerna gav skörd. Nonnens utökade sin försörjning med att ta emot hyresgäster och elever i bland annat språk, geografi och historia. Allt gjordes på bästa engelska manér. Emily, 93 år gammal, blev sist kvar på Liseberg. Göteborgs-Tidningens nekrolog från 1905 får avsluta. "I all hennes värksamhet fann man som bärande kraft en ädel filantropisk strävan, en varmhjärtad själs trängtan att vara sina medmänniskor till gagn och hjälpa dem att taga vara på lifvets ljusa sidor."

Text och bild: Anna Jolfors

Fakta:

Liseberg bebyggdes på 1850-talet. 1801 var den mangårdsbyggnad vi ser idag färdig. De 6 syskonen Nonnen föddes mellan 1802 och 1815; Fanny, Edward, Mary, Emily, Charlotte och Ann. De ligger begravda med sina föräldrar och tyska barnjungfru på Örgryte gamla kyrkogård i närheten. 1923 startade den nöjespark som numera tar emot ca 3.4 miljoner gäster per år.

Litteratur i urval:

1898 *Berättelser för ungdom* av Emily Nonnen, illustrationer av Jenny Nyström.

1922 Emily Nonnen (Edwards dotter) "*Systrarna på Liseberg*". Nyutgåva 2008, Kabusa.

1947 Erik Bergendahl; *Boken om Liseberg*.

1998 Bo Sigvard Nilsson; *Liseberg 1923-1998, från Komark till nöjespark*

Marias blommor till kvinnors hjälp

Det var till Jungfru Maria kvinnorna vände sig för att få hjälp och tröst. Detta upphörde inte med reformation, tvärtom verkar det bokstavligen ha blommat ut då. Ett 60-tal växter fick Mariamnäm i folkmun, och många av dem ansågs hjälpa kvinnor när det behövdes som bäst, vid barnafödande exempelvis.

Men även i kyrkorna fick särskilda kvinnoaltaren finnas kvar. Så berättas att det ännu slutet av 1700-talet fanns ett kvinnoaltare i Gökhemskyrka där nyblivna mödrar kunde offra ost och bröd. Men naturligtvis var detta inte populärt inom kyrkan och 1746 krävde biskop Daniel Juslenius i Skara att sockenborna i Norra Ving och Skånings Åsaka skulle slå sönder sina Mariabilder och helgonbilder och gräva ned dem på kyrkogården. Då skulle väl denna vidskepelse försvinna, hoppades han.

Kvinnoperspektiv

Ritwa Herjulfsson är fil doktor i just växter och folktro och har skrivit en mycket intressant och populär bok om Mariaväxter i folktron. Allt illustrerat med härliga medeltida växtbilder, och mycket av underlaget är hämtat härifrån Västsverige.

MARIAVÄXTER I FOLKTRON

Ritwa Herjulfsson

Hon har det som så ofta saknas, ett kvinnligt perspektiv på ämnet. Hon berättar om hur exempelvis Linné under sina resor ofta frågade ut kloka pigor och gummor, men inte alltid fick så klargörande svar. Förklaringen var förstås den att det ofta handlade om områden där man helt enkelt inte släppte in männen. Det var en kvinnornas värld som männen inte förstod.

Så även i kyrkan var det till det Mariaaltare, som fanns i alla kyrkor på medeltiden, som kvinnorna sökte sig. Hon skulle förstå dem och hjälpa dem med kvinnliga problem vid graviditet och födsel, men också när det gällde att ta hand om barnen i en tid då barnadödligheten var svindlande hög.

Mariaväxter

Men Maria hade också en rad växter knutna till sig genom folkliga namn, men ofta också genom legender. De växterna användes som bot. Och ur kyrkligt perspektiv var det väl inte så uppskattat att exempelvis orkidéer som Jungfru Marie nycklar och brudsporre användes för att avhjälpa sexuella problem. Ibland kunde Mariaväxterna rentav få smått oanständiga namn, men det handlade nog inte om vanvördnad utan om att så sa man bland vanligt folk.

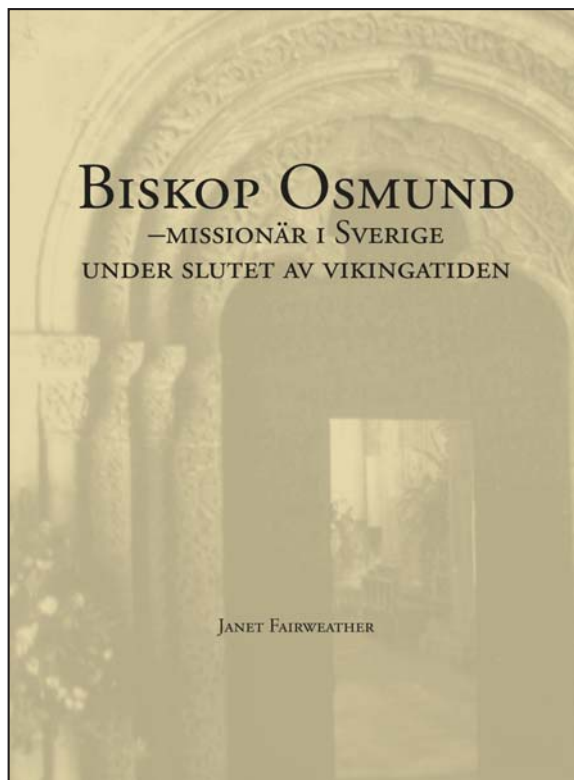
Det är en mycket läsvärd bok. En del av folktron kring växterna kan man läsa i böcker om växters användning, men vad som skiljer Ritwa Herjulfsson från de andra är att hon ge kunskapsrika bakgrunder till denna folkliga fromhet och dess uttryck. Detta är förstås extra viktigt idag då de flesta har allt mindre kontakt med kyrkan och tro, och oftast ingen alls med folklig fromhet. Så boken är kulturhistoriskt mycket värdefull, men den är också rolig att ha med ute på promenader då man kan läsa om vad de vanliga växterna omkring oss kunde användas till.

Hans Menzing

Mariaväxter i folktron. Författare: Ritwa Herjulfsson. Utgivare. Skara stiftshistoriska sällskap. 120 sidor med massor av härliga medeltida blomsterbilder.

Pris 150:- + ev porto 30:-.

”Huvudlös” biskop den förste i Skara?

Krönikören Adam av Bremen kallade honom huvudlös, förmodligen för att markera att Osmunds biskopstitel var tvivelaktig. Osmund kan ha varit den första biskopen i Skara, och det finns de som envist hävdar att han företrädde den bysantinska kyrkotraditionen. En sägen berättar rentav att han skulle ha invigt Björsäters kyrka i ortodox anda.

Denne föga kände biskop i Sverige under slutet av vikingatiden hade engelsk bakgrund och levde sina sista år i klostret Ely i England. Så Skara stiftshistoriska sällskap har bett den engelska forskaren och latinisten Janet Fairweather att försöka bringa lite klarhet i dunklet kring Osmund. Förr Skarabiskopen och nuvarande överhovpredikanten Lars-Göran Lönnermark har översatt, och doktor Fairweather har varit på plats i Skara och andra intressanta svenska orter. Resultatet har blivit mycket intressant bok om tiden för Sveriges kristnande. Vi får också veta en hel del om Osmund, även om hans verksamhet i Sverige fortfarande är oklar. Skälet till Adam av Bremens motvilja mot Osmund verkar dock främst bero på att denne inte inordnade sig under Hamburg-Bremens styre.

Minerat fält

Tiden för kristnandet och Sveriges enande till stat är ett ämne som de flesta svenska historiker verkar undvika, dels är det mesta osäkert, dels är det minerat mark. Man hamnar lätt i den tröstlösa debatten om Svea rikes vagga. Men dr Fairweather vågar, hon rentav dammar av de gamla berättelserna hos bland annat Snorre, Adam och Saxo och menar att man inte helt kan avfärda de gamla berättelserna om gamla Uppsalas roll. Detta får nog många historiska västgötar att se rött, men Fairweather har gett sig tid att verkligen jämföra de olika källorna och granska översättningarna på vetenskapligt sätt.

Hon har även forskat i östliga källor, inte minst från Polen där Osmund verkar ha invigts till biskop, enligt egen uppgift på påvens uppmaning. Dessutom skall han ha låtit bära ett kors

framför sig på ärkebiskopars vis, vilket retade Adam av Bremen i dennes krönika. I vilket fall var Osmund knuten till kung Emund, son till Olof Skötkonung.

Missväxt

Enligt Adam så ägnade han sig åt oriktig undervisning av vår tro, men Osmunds fall berodde nog mer på att hans välgörare kungen dog. Kanske också på att det blev missväxt, för även de svenskar som inte brydde sig om teologiska tvister kunde lätt bringas att tro att svälten berodde på en olämplig biskop.

Janet Fairweather gör en bred överblick över de dunkla årtiondena kring år 1000 och vi får en bra lektion om vår tidiga svenska historia belyst från en rad olika källor. Och Fairweather är nog med att inte påstå något, hon lägger fram teorier. Säkra fakta saknas ju nästan alltid.

Inte minst i västgötska historiekretsar förknippas Osmund med idéerna om en tidig utbredning av grekisk ortodox kristendom i Sverige, en tro som undanträngdes av den katolska. De märkliga konstverk som kallas liljestenar och i stort sett bara finns på Falbygden och kring Kinnekulle skulle visa på denna östliga påverkan. Men Fairweather hittar inga bevis, visst finns motiv i öst som påminner om liljestenarnas, men där finns också olikheter. Och inget tyder på att Osmund skulle ha predikat någon ortodox kristendom.

Boken är mycket lärd, men trots det lättläst. Fairweather är verkligen påläst även om säkert åtskilliga svenska historievänner kommer att tycka att hon är alltför styrd av de gamla källorna på ett idag högst gammaldags sätt.

Hans Menzing

Biskop Osmund – missionär i Sverige under slutet av vikingatiden. Författare: Janet Fairweather. Översättning: Lars-Göran Lönnermark. Utgivare: Skara stiftshistoriska sällskap. 382 sidor. Pris 200:- + ev porto 39:-.

Sjöfart och skutor på Vänern förr

Nej, Uppered ligger inte i Västergötland, men denna bok om det maritima centrumet i Dalsland innehåller så mycket intressant om sjöfarten på Vänern under 1700- och 1800-talen och bra beskrivningar av skutor som trafikerade sjön. Inte minst finns det mängder av trevliga illustrationer, bland annat gamla målningar av älskade skutor. Inte så konstnärliga alltid, men fyllda av tidsfärg.

Hans Menzing

Uppered – ett maritimt centrum. Författare: Christian Aarsrud. Utgivare: Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. 240 sidor med massor av illustrationer.

BISKOP **BRASK**
1513 2013
www.brask2013.se

Jag är väschötte, drullputtar!

Lars Gahrns artikel under rubriken **En skånsk exlibris åt en museiman från Göteborg** i senaste numret av Meddelanden för Föreningen för Västgötalitteratur handlar bland annat om att det finns göteborgare – otroligt nog – som inte har en aning om att de är västgötar.

Helt apropå vill jag gärna, i samma anda, uppmana alla FfV-medlemmar att läsa boken "Strövtåg i Ranrike" (Ving förlag 1957) skriven av västgötaförfattaren Evert Taube.

I kapitlet Svenska öar möter Evert fiskaren, folkskolläraren och fil.kanden Nisse Bolling. Denne slår fast att området kring Göta Älvs mynning, med Vinga som spets ute i Kattegatt varit svenskt i 9000 år. Det är tre mil svensk kust mellan Bohuslän och Halland det vill säga Norge och Danmark just här.

Här talar Nisse Bolling till Evert Taube, när den förstnämnde 1954 seglar den sistnämnde i sin fiskebåt från Marstrand till Långedrag:

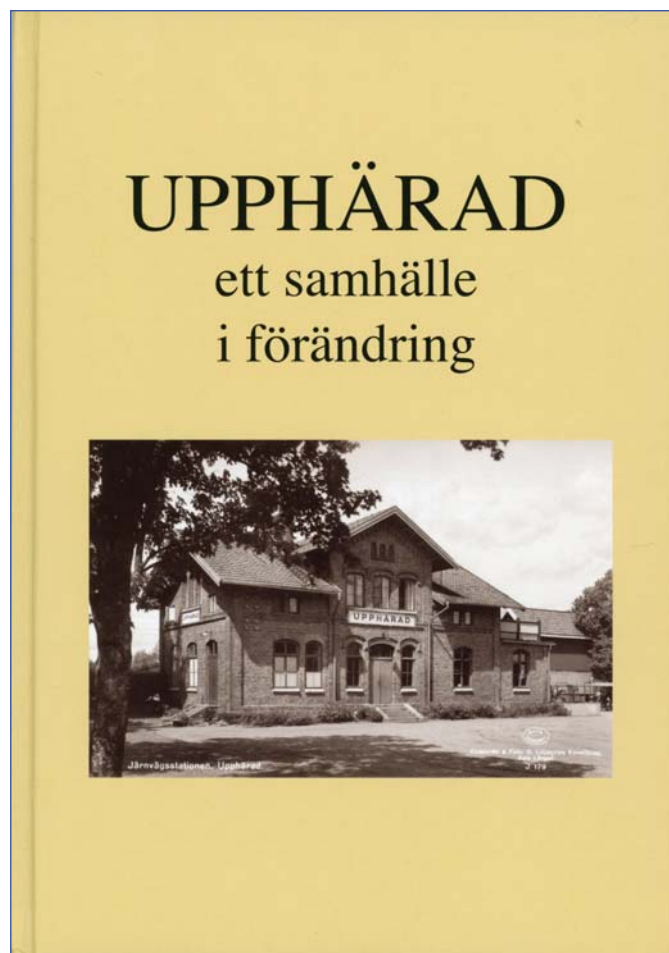
Och kan du tänka dig, när jag kom ner här som nybliven skarastudent, och lade mig att fiska och existera här i Svenska Skären --- då kom vitlingfiskare och skrek: "Du e la ingen bohuslänning!" Folket här trodde att de var bohuslänningar. Men jag tog dem ur villfarelsen och sa: - *Jag är väschötte och befinner mig i Västergötlands skärgård*". – "Vad'då för en jäv-vla skärrgård", frågade de. – "Jo" svarade jag". "Valö, Vranö, Donsö, Styrso, Känso, Asperö, Brännö och Vinga i havet. Räcker det åt er, drullputtar? Det är Västergötlands skärgård. Och jag är folkskollärare, så nu vet ni det".

Vilken lektion, vilken vältalighet! Och vad roligt det är att även läsa Evert Taube!

Björn Vinberg

Bert Moberg
Antikvariat
Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.
Sökserve av böcker.
Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.
Korrekt värdering
Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18, lörd 10-13

Upphärad ett samhälle i förändring

2008 startade en studiecirkel i Upphärad med uppgift att dokumentera den förändring som skulle ske i bygden i det att den nya järnvägssträckningen av dubbelspåret Prässebo-Velanda (Nordlänken) skulle byggas. 2009 togs det slutgiltiga beslutet om denna sträckning och boken är en historik om detta skeende. Hur påverkas människor som lever i spårets närhet och vad kom sträckningen att innebära positivt är frågor som besvaras i boken? Genom ett rikt bildmaterial får läsaren följa arbetets gång. Det nya spåret innebar även att tågtrafiken genom Upphärad upphörde 2012.

Tågtrafiken hade funnits i Upphärad sedan 1877 och utan överdrift kan sägas att hela samhället har sin existens att tacka järnvägen för. Därför finns också i slutet av boken ett par artiklar om järnvägens historia i Upphärad. Boken omfattar 96 s. och är rikt ill.

Riddarens Antikhandel
Säljer Köper Värderar Böcker Antikviteter
www.antikvariatariddaren.se
Mariestadsvägen 2
540 16 TIMMERSDALA
Hemadress: Katorp 4
Mats Bergström
Bokhandlare
kakelmats@telia.com
0706 747574 0511-81248
Öppet: mån-lörd

Lidköpingsstudenten som eldade möbler i sin kakelugn

Frös, svalt och vantrivdes i Uppsala

Färgaren och fabrikören Lars Petter Björsell levde och verkade i Lidköping i mitten av 1800-talet och ansågs rik som ett troll. En sjukdom gjorde att hans ögon ständigt tårades och rann och därför fick han ideligen torka sig i ansiktet med en stor snusnäsduk. Han hade dock humor för på den näsvisa och elaka frågan varför han alltid såg ut att gråta så svarade han: ”Det är för att Gustaf Lidbeck är rikare än jag.” Så var det också, vilket Lidbecks efterlämnade förmögenhet noggrant visade, när han dog i kolera och systemen Anna Lisa fick ärva allt.

Ofta sågs färgare Björsell, som hade stor rak näsa och rött ansikte, stå på trappan till sitt hus vid Nya Stadens torg iklädd långrock och röda tofflor, rökande en långskaftad pipa. Fru Björsell höll sig i bakgrunden och sägs ha varit vacker och präktig men något fet och mycket fåfång. Tillsammans hade makarna ett tiotal barn och de försökte efter bästa förmåga planera för deras framtid. Två av dottrarna lyckades de till sin glädje gifta bort med adelsmän, medan en tredje fick låta sig nöja med stadens komminister. Sönerna hade lite besvärligt med att lyckas i livet, men en, Lorentz, visade sig i alla fall ha ett litet läshuvud och skickades därför till Skara Gymnasium.

Inget muntert studentliv

I Skara hade Lorentz en viss framgång med sina studier och lockades därför 1847 till Uppsala, men hade där svårt att bli vän både med professorerna och böckerna. Visserligen lyckades han omsider ta sin studentexamen, men sen blev det inte mycket mer. Hans tentamina var lätt räknade och hela hans vistelse vid Akademien verkar ha varit ett enda långt lidande.

En av hans jämnåriga, Gunnar Wennerberg, också han från Lidköping, har ju i ord och ton beskrivit hur trevligt, idylliskt och kamratligt det studentikosa livet i Uppsala var, ständigt fyllt av sång och glädje. Av detta märkte Lorentz Björsell föga. Han vantrivdes från första stund och satt mest på sin kammare och frös och svalt, när han nu inte var ute för att skaffa sig handlån och omsätta växlar. Understödet hemifrån kom mycket oregelbundet och uteblev ofta helt.

En av kamraterna från Skara Gymnasium, hans blivande måg C J Ljungström, sedermera kyrkoherde och känd för sina beskrivningar av olika häraden i Västergötland, besökte en dag Björsell i hans studenttjäna och har lämnat en ögonvittnesskildring av hans bedrövliga tillvaro.

Eldade med hyrda möbler

Ljungström klev in till Björsell en vinterkväll och såg honom då, iklädd hatt, halsduk och ytterrock, desperat sysselsatt med att bryta sönder en stol i småbitar. Sedan kastade han in bitarna i kakelugnen och tände på. Möblerna var hyrda men i sin nöd hade han under vintern redan slagit sönder och eldat upp en byrå och flera stolar. Då Ljungström påpekade att det var dyr ved, svarade Björsell gråtande att han inte brydde sig om det. ”Vems fel ä dä att ja ä här, jo far mins, som inte lät mig stanna hemma ve färgkaret. Han trodde att han va herre och då sulle ja bli dä mä. Och inga pänga skeckar han”.

Med rykande andedräkt närmade Björsell sig sedan kakelugnen och då han livades av värmen berättar Ljungström, att något som liknade välbehag flög över hans tärda och lidande ansiktsdrag.

Lorentz Björsell hade drabbats av ödet att bli offer för sina föräldrars missriktade ambitioner och fick under flera termi-

ner bittert umgälla detta. Han räddades lyckligtvis från Uppsala genom att fadern dog och fick då till sin glädje komma hem till Lidköping; han slapp de förhatliga studierna för att äntligen få arbeta med sina händer. Färgare fick han dock inte bli utan sattes motvilligt, utan praktisk och teoretisk kunskap, att bruka de lantegendomar som fadern investerat pengar i. Tragiskt nog misslyckades han också som lantbrukare och dog ung, efterlämnande hustru och fyra barn i, som det heter, små omständigheter.

Apotekaresöner

Lorentz Björsells omtänksamma och goda moder hade efter sonens misslyckade Uppsalaår försäkrat sig om att han blev lämpligt gift. Hon hade valt ut den rike J P Schougs dotter som passande maka och denne välbärgade köpman såg efter Björsells död till att hans änka inte led någon nöd och att barnen fick god uppfostran och möjligheter till studier.

Två av sönerna blev framgångsrika apotekare och deras yrkesval lär fru Björsell ha haft klart för sig tidigt. En väninna som frågade vad pojkar skulle bli fick nämligen svaret: ”Apotekare så klart, för när jag går till köket rusar dom alltid efter mig och vill nosa och röra i grytorna.”

Säkert fick sönerna själva avgöra om de ville studera, var de skulle utbilda sig och vilket yrke de sedan skulle ägna sig åt. Något hade släkten förhoppningsvis lärt sig av faderns olyckliga och misslyckade tvångskommendering vid universitet i Uppsala.

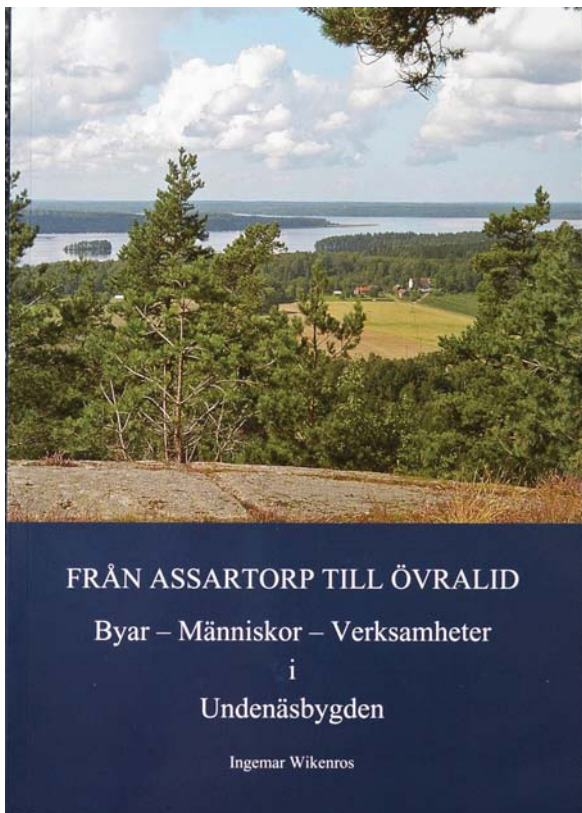
Tore Hartung

Anrika Västergötlands Fornminnesförening, startade sin verksamhet för 150 år sedan. Redan 1869 utkom den första publikationen – Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. Alltsedan dess utkommer denna tidskrift vartannat år.

När nu föreningen jubilerar presenterar man en extra bok. En jubileumsskrift som alla medlemmar erhåller kostnadsfritt. För övriga finns boken att köpa för 100:- + porto. Boken är en fotobok vars första bild är en bild på grundaren Claes Johan Ljungström. Därefter fortsätter bilder ur föreningens verksamhet under de 150 gångna åren.

Faktarikt om Udenäsbygden

I början av 1600-talet drog invandrare till Udenäsbygden. Fast kanske är det fel att tala om invandrare, det var finnar från gränsen mot Ryssland som övertalades att flytta till trakten och odla upp jorden där. De blandades snabbt med ortsbefolkningen och idag är det bara en del gårdsnamn och liknande som minner om finnarna. 200 år senare handlade det om utvandring, under perioden 1867–1920 utvandrade cirka 800 personer, vilket motsvarar var sjunde person i socknen.

Den kunnige och flitige forskaren kring Tiveden, Ingemar Wikenros, har kommit med en ny väl genomarbetad och faktarik bok **Från Assartorp till Övralid. Byar – människor – verksamheter i Udenäsbygden**. Som vanligt finns där en rad gamla och nya bilder.

Sjungande veterinär

Han beskriver bygden från äldsta tider och fram till idag, och ger en mycket ingående bild av bygden och livet där. Och visst finns det ibland uppgifter som får dagens läsare att haka till. När socknen 1833 skulle välja en ny klockare och organist så tog man klockaren i Finnerödja, som dessutom var veterinär. Det var Peter Hernquist i Skara som kommit på att veterinärerna behövde ett jobb vid sidan om för att klara sig, så Johan Erasmus Carlberg var även utbildad ”orgelnist”, något han fick nytta av eftersom kyrkan i den vevan fick en orgel.

Och när han dog så lånade man från Finnerödja igen, brodern Hans som också var veterinär vid sidan om. Annars förenades ofta klockaretjänsten med lärartjänsten, men kanske behövde man bättre en klockare som kunde bota djur, vaccinera och åderlåta. Hela 1800-talet var klockare- och veterinärsysslorna förenade.

Smultronsoppa

Och vi får veta att den originella herren till Dagsnäs mellan Skara och Falköping, Pehr Tham, även vistades ofta på herrgården Sannum sommartid. Dit försökte han även locka skulptören Sergel genom att utlova smultronsoppa. Nog känns det som en avlägsen

tid då det fanns smultron nog att koka soppa på. Tham slog också så länge han levde vakt om stavkyrkan i Skaga. Fem år efter hans död såldes kapellet på auktion.

Boken är fylld av kulturhistoria, den blir aldrig en tråkig uppräknings av fakta utan allt kretsar kring människorna. Och det verkar ha varit fler än Tham som var originella. Det gör boken intressant även för oss som bor långt från Udenäs.

Hans Menzing

Från Assartorp till Övralid. Byar – människor – verksamheter i Udenäsbygden. Författare: Ingemar Wikenros, Mariestad, som även tagit en rad nya färgbilder. Eget förlag. 200 sidor med bland annat kartor.

En botanisk trädgård vid orangeriet – John Halls sista förslag rörande Gunnebo.

Gunnebos orangeri står på tur att återuppföras, och man håller på att arbeta med ritningar och andra förberedelser. I detta sammanhang finns all anledning att erinra om ett förslag från John Hall den yngre, ja rentav hans sista förslag rörande Gunnebo.

Efter förlikningen med konkursförvaltarna återfick Hall om-sider Gunnebo. I ett brev, dagtecknat Gunnebo den 6 juni 1826 och ställt till professor Carl Peter Thunberg i Uppsala, framlägger Hall intressanta framtidsplaner. Han ville istandsätta orangerier och drivhus, som var svårt förfallna. De skulle kunna hysa en trädsortssamling, sjöfåglar, rovfåglar och fisksamlingen. (Hall åsyftar uppenbarligen sin stora samling av fiskar, inlagda i sprit, och av uppstoppade fåglar.) Hall skulle alltså omvandla drivhus och orangerier till ett naturhistoriskt museum.

Söder och väster om det södra orangeriet “kan anläggas en botanisk trädgård”. Arvid Baeckström har tagit med dessa uppgifter enbart i sin – tyvärr föga uppmärksammade – artikel om de Hallska auktionerna 1807–1832. Han avfärdar alltsammans “som en enda tragikomisk dröm” och “fantasier”. (Arvid Baeckström, De Hallska auktionerna 25/9 1807 – 15/8 1832, artikel i: Göteborgs Historiska Museum, Årstryck 1956–1957 s. 55:6).

Visst har Baeckström rätt, men Halls förslag var bra och förtjänar uppmärksamhet. Om fler än han hade varit intresserade av naturvetenskap, hade Västsverige kunnat få ett naturhistoriskt museum på Gunnebo nästan ett århundrade innan Naturhistoriska museet i Slottsskogen invigdes (1923) och en botanisk trädgård nästan ett århundrade innan Botaniska i Änggården tillkom (1919). (Trädgårdsföreningen tillkom dock redan 1842.)

Här finns också en tanke, som bör övervägas även i dag. Söder och väster om platsen för orangeriet finns en terrass, som ligger lägre än platsen för orangeriet men högre än ängsmarken längre söderut. Denna varma och soliga terrass vore en ypperlig växtplats för sällsynta och utländska växter, som kräver mycket sol och värme. Orangeriet användes bland annat till vinterförvaring åt känsliga växter. Låt Gunnebo på nytt bli en botanisk trädgård av det mindre slaget, gärna i samarbete med Botaniska i Änggården. Halls tanke från 1826 är utmärkt. Den bör omsättas i handling och inte bara leva ett skuggliv som en not i nästan bortglömd uppsats från 1950-talet.

Lars Gahrn

Magnus Gabriels syster – den kavata affärskvinnan.

Maria Sophia de la Gardie (1627-1694) namngav Gustavsberg. Porträtt målat 1653 av Hendrik Münnichhoven. Originalen finns på Höganäs AB.

Drottning Kristina är känd som en intelligent och viljestark representant för stormaktstidens kvinnor. Hon hade även med-systrar som var begåvade och inte ville lyda order från tidens manliga makthavare. En av dem var Magnus Gabriels syster Maria Sofia De la Gardie, hon var faktiskt under sin levnad mer betydelsefull, känd och framgångsrik än sin 100 år yngre släkting Eva De la Gardie på Stola.

När Maria Sofia såg dagens ljus kunde väl ingen ana att hon skulle bli affärskvinna och industriföretagare, inte heller att hon skulle dö så utfattig att pengar t o m fick lånas ihop till hennes begravning.

Tidigt gift

Från början verkade allt gå den utstakade vägen för Maria Sofia. Som dotter till Jakob De la Gardie och Ebba Brahe hade hon fötts till lyx och rikedom. Hennes uppfostran kom att bli den gängse för en ung adelsfröken, ingenting behövde man spara på. Tidens sed var att gifta bort döttrarna tidigt och det blev även Maria Sofias lott. Till gemål hade utsetts en friherre Oxenstierna, tillhörig den mäktigaste adelsätten i Sverige. Bröllopet ägde rum under påkostade och festliga former, bruden var 16 år och brudgummen 30. Framtiden verkade ljus, livet log men tragedien lurade bak hörnet. Den unga friherrinnan blev änka vid 21 års ålder och satt plötsligt ensam med två döttrar.

Ett porträtt från denna tid finns bevarat, det kan ses på årets Läcköutställning och visar en vacker kvinna med sensuellt yttre, men konstnären har också fått med ett annat drag, det egensinniga och självständiga. Hon ser ut att ha skinn på näsan och att veta vad hon vill och så var det också.

Hovdam

Maria Sofia var nästan jämngammal med drottning Kristina och efter mannens död vistades hon mycket vid hovet som förtrogen hovdam. Att drottningen uppskattade henne visar den ovanliga gesten att upphöja den döde friherre Oxenstierna till greve. Detta för att Maria Sofia skulle få titulera sig grevinna och därmed få högre rang i hovkretsen. Sådant var man mycket nog med under stormaktstiden.

Sannolikt fick den unga och vackra änkegrevinnan frestande giftermålsanbud, men hon var inte intresserad. Ekonomiskt oberoende genom arv och äktenskap var hon ju och ett nytt

äktenskap skulle med tidens lagar sätta henne och hennes förmögenhet under en makes förmynderi. Och det hade hon alls ingen lust med, sin självständighet och sitt oberoende slog hon vakt om.

Som hovdam hade Maria Sofia levt ett hektiskt liv på slott och herrgårdar, men när drottning Kristina abdikerar och lämnar Sverige blir hennes liv tomt och hon är plötsligt arbetslös.

Godsförvaltning och affärer

Grevinnan Oxenstierna får nu möjlighet och tid att själv intressera sig för skötseln av alla sina egendomar. Och de var många, i Finland och i Estland och runt om i Sverige, bara i Stockholmstrakten ägde hon Skarpnäck, Tyresö och Gustafsberg för att nämna några. Nu tar hon själv kommandot, svarar själv för drift och ledning i smått och i stort och avskedar och anställer arrendatorer och förvaltare. De anställda fick knoga och arbeta och hon granskar själv räkenskaper och gud nåde den som hon kommer på med fiffel och bristande redovisning. Hon är krävande och fordrande, men föregår själv med gott exempel; hon sliter dag och natt. Despot och slavdrivare verkar hon inte ha varit; de anställda får ofta beröm och belöning om de förtjänat det.

Med entusiasm kastar hon sig över sin nya verksamhet, hon får land och rike runt på inspektioner och räfster och inför en rad nymodigheter på gods och gårdar. Det nya får hon från kontinenten och hon importerar kreatur från Holland, fruktträd från Tyskland, får från Persien och fartyg från England. Hennes rederiverksamhet var nämligen också betydande, salt fisk, hudar, järn och spannmål från hennes baltiska gods måste skeppas runt i Östersjön och säljas där priset var högst och det skedde bäst på egna skepp.

Äventyr

Maria Sofia gjorde också studiebesök ute i Europa för att se och lära. I Holland får hon höra talas om en ung svenska som sitter inspärrad i ett kloster i Aachen. Grevinnan beslutar givetvis att hjälpa sin landsmaninna att fly och hon kläcker en mängd planer för att rädda svenskan undan nunnornas fördärliga inflytande. Inte ens de tre musketörerna kan ha kommit på listigare förslag till undsättning, hon tänkte t ex arrangera ett gatuupplopp med lejda lösdrivare, samtidigt som en utsänd patrull i den allmänna villervallan rövade bort flickan. Själv skulle hon naturligtvis leda expeditionen. En annan vild plan var att kidnappa en katolsk präst för att sedan använda honom som gisslan. Ingen av planerna kom att sättas i verket, flickan blev fri på diplomatisk väg och det är nästan att beklaga. Man hade gärna unnat Maria Sofia framgång i hennes djärva uppsåt.

Nya projekt

Väl hemma i Sverige igen sätter Maria Sofia i gång med nya verksamheter. Hon anlägger runt Stockholm ett vantmakeri, en sämskskinnsstamp, en oljekvarn, ett pappersbruk, en såg och flera kvarnar. Vattenkraft fick hon genom att leda vatten i kanaler och sjösystem som hon förband. Dessutom drev hon Dalarö krog och ägde järnbruk i Bergslagen. Till detta kom att rederiverksamheten gick för fulla segel och att hennes handel gav goda vinster.

Hon kläckte också en plan för större sjösäkerhet. Flera av hennes fartyg hade förlit i mörker och dimma och för den skull ville hon ha flera fyrar runt Sveriges kuster. På hennes

egendom Krapperup i Skåne fanns det stenkol och hon inledde nu förhandlingar med regeringarna i Sverige och Danmark om att leverera kol till de fyrar som borde byggas i internationellt samarbete. Själv var hon intresserad av att driva fyrarna med sina anställda. Projektet strandade dock på hennes bestämda villkor att som arbetskraft i gruvor och på fyrar få använda tvångskommanderade soldater. Men uppslaget var ju djärvt och kunde ha blivit en framgång.

Processer och fattigdom

I tio år stod affärgrevinnan på topp men plötsligt började allt gå henne emot; skepp förliste, processer förlorades, efterfrågan på hennes varor sjönk och investeringar slog slint. Hela hennes handelsimperium rasade samman som ett korthus. Ett efter ett måste hon lägga ned eller sälja sina företag för att betala otåliga fodringsägare eller för ett täcka förluster. För att överleva ekonomiskt måste hon starta stora och dyrbara processer, ofta i arvssaker, så t ex gjorde hon anspråk på Tranebergs egendom på Kållandsö. Men denna liksom en rad andra tvister förlorade hon och till slut satt hon bara med ett par herresäten, som i alla fall hjälpligt kunde försörja henne och tillåta ett fortsatt ståndsmässigt liv.

Men värre tider var att vänta. Karl XI:s reduktion kom 1680 och i ett enda svep förlorade Maria Sofia det som var kvar av hennes förmögenhet, kronan tog allt. De sista åren av sitt liv fick hon leva i armod. När hon dog 1694, 67 år gammal, var hon bitter och förgrämd. Hon hade dock svårt att erkänna att hennes olycka var självförfädd. Sin impulsivitet, sin lust att satsa alltför våldsamt och sin ibland sjukliga processlystnad medgav hon aldrig. Bestämt hävdade hon att hennes kön hade missgynnat henne, hade hon varit man hade allt gått henne väl i händer. Kanske hade hon rätt i det. Hennes medsystrar tyckte dock att hon inte saknade manliga drag. Hon svor som en borstbindare och skrev brev till sina kvinnliga fiender, i vilka de kallades förbannade paddor och annat lika kränkande.

En unik kvinna var hon, vacker, duktig och begåvad och hon var i mycket lik sin berömde bror, Magnus Gabriel. Precis som han hade hon lätt att få fiender, så t ex anklagades hon på 1670-talet för häxeri och för att ha gått satans ärenden. Av domstolen blev hon dock friad och det var till all lycka en av de få processer hon vann. Denna framgång räckte dock inte till för att glädja henne alla de 15 skugglika år som hon ännu hade kvar att leva i armod och besvikelse.

Tore Hartung

Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Västgötalitteratur på Facebook

Hittills har 55 personer anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida.

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

FÖRVALTARE AV GUDS BROKIGA NÅD Minnesteckningar över präster i Skara stift 2009 – 2013

Under perioden 2009-2013 har 30 präster som tjänstgjort, längre eller kortare tid, i Skara stift avlidit. De flesta av dem är nu minnestecknade i boken *Förvaltare av Guds brokiga nåd*. Några har undanbett sig minnesteckning.

Sedan 1889 finns minnesteckningar utgivna över präster från Skara stift. Det är således en lång serie biografier som nu får ytterligare länkar genom de livsteckningar som förre kyrkoherden i Ovanåker, Karl-Erik Tysk, ger oss i denna bok.

Minnesteckningar är en god grund för det eventuella nyare herdaminne som kan komma att påbörjas även för Skara stift.

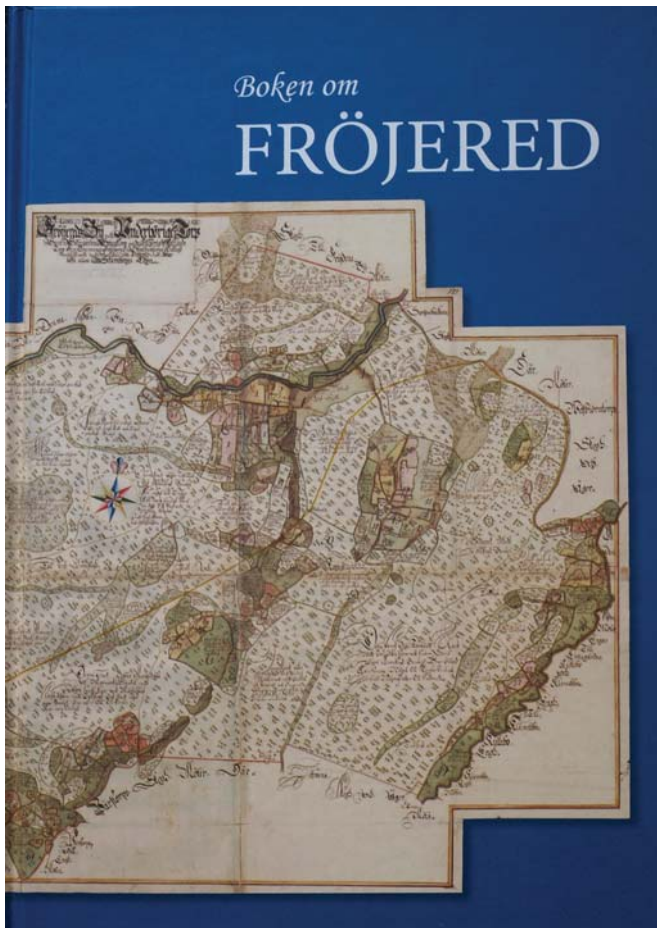
Frågan om minnesteckningarnas vara eller inte vara har ställts under debatt flera gånger. Vid prästmötena 1978 och 1984 röstades för att man inte skulle ge ut dessa i bokform. Därför låg länge kyrkoherden Bertil Edvardssons minnesteckningar outgivna. Skara stiftshistoriska sällskap åtog sig 1995 att ge ut dessa under namnet *Västgötapräster*. Utgåvan var den första i sällskapets skriftserie.

De nu utgivna minnesteckningarna omfattar 168 s. och kostar 150 kr.

Nu är Varnhems klosterkyrkas virtuella rundtur samt bilderna publicerade på Google:
<http://goo.gl/maps/KPXoI>

Nu kan man vandra omkring i Skara domkyrka virtuellt. Visst är det fantastiskt!
<http://goo.gl/maps/I3Aaq>

Fröjered förr i ambitiös bok

Fröjered presenteras i närbild i en ny bok.

I serien av beskrivningar av olika delar av Tidaholms kommun har man nu nått Fröjered. Studiecirkelar som Fridene-Fröjered-Korsberga hembygdsförening haft genom Studieförbundet Vuxenskolan i Tidaholm sedan 2010 har resulterat i en mycket innehållsrik bok om Fröjered framför allt under de första 70 åren av 1900-talet.

Hembygdsföreningen är mycket ambitiös med att lägga ut material på sin hemsida, men nu har man sammanställt en bok om fastigheter, människor, kyrkan, skolan och annat inom Fröjered. Ledare för studiecirkelarna har varit Lennart Axelsson medan Lena Jonsson från Vuxenskolan svarat för sammanställning av vad som berättats under studiekvällarna. Och resultatet är imponerande och jag får ett intryck av att Lena Jonsson gör en enorm insats i dokumenterandet av Tidaholm.

Berättarglädje

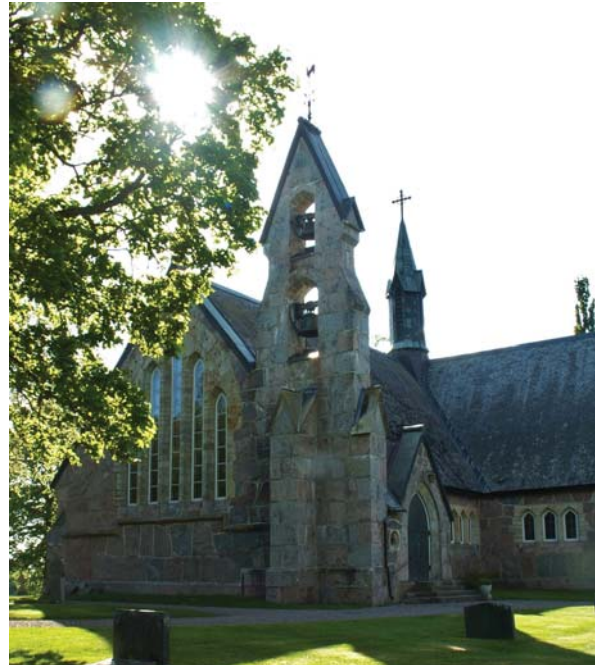
Naturligtvis får Annefors och Svenstorp med underliggande gårdar och industrier stort utrymme, men även vanliga fastigheter, torp och gårdar lyfts fram. Och framför allt får man veta mycket om människorna som levt där. I boken märks hela tiden den berättarglädje som funnits under studiekvällarna. Och naturligtvis får man ta del av en del roliga historier, liksom tragiska öden. Livet var ofta hårt.

Man har letat fram mängder av gamla svartvita bilder på byggnaderna, men också människor. Inte bara finklädde utan ofta arbetsbilder från de stora arbetsplatserna förr med tegelbruk, järnbruk och gårdar. Dessutom finns där en handfull nya och gamla kartor som lotsar läsaren i bygden, dessutom är ju gamla kartor ofta rena konstverken

Hans Menzing

Boken om Fröjered. Redaktion: Studieförbundet Vuxenskolan Tidaholm med Lena Jonsson som nedtecknare av material som tagits fram av studiecirkelar inom Fridene-Fröjered-Korsberga Hembygdsförening ledda av Lennart Axelsson. Utgivare: Studieförbundet Vuxenskolan, Tidaholm. 230 sidor i stort format.

Vardagsprat i Vinköl förr

Rovera sådde vi mä ena trissa mä fröna i skaffet.

Det är nog många dagens läsare som undrar över denna besynnerliga mening, men för en Vinkölsbo på 40-talet var den glasklar. Det är klart att man sådde roverna med en frösåningsmaskin. Exemplet kommer från Rune Perssons lilla bok om språket och livet i hans barndoms Vinköl.

Rune Persson växte upp präglad av sin fars öttumska dialekt medan mammas tal påverkades av barndomen i Västra Gerum innan hon kom till Vinköl. Avstånden mellan orterna är inte långt, men för en språkvetare märks förstås även små språkskillnader. Själv måste jag erkänna att trots att jag växte upp bara cirka tre mil bort har jag ibland svårt att förstå allt i Vinkölsmålet.

Men Persson nöjer sig inte med enbart en språklektion, han ger den en tidstypisk ram i form av berättelser om hur livet var i en liten socken som Vinköl på 40-talet. Det var en tid då jordbruket började drivas mer maskinellt, och detta kunde heta på bygdens språk: Vi la mest unnar lien, vi hade ju fått slöttermaskin.

Men det mesta gick nog som förr: Höt stäckte vi på krakstör eller la på hässja.

Verkar språket svårt så läs meningen högt, då är den lättare att förstå. Men visst är detta ett språk som lever farligt. Vi äldre förstår det fortfarande, men för yngre läsare är det rena grekiskan. Så det är mycket värdefullt att få det gamla språket presenterat så här i bokform, det mesta känner alla vi från Varaslätten igen.

Hans Menzing

Bondeliv och bondespråk i Skaraborg. Om hur vi prata på 40-tal å va vi gjole te vardass. Minnen från en jordnära barndom. Författare: Rune Persson. Förlag: Minbok.nu. Häftad, 102 sidor. Pris 120:- + ev porto 15:-.

Blodiga religionsförföljelser i Småland och i Languedoc

Eva-Karin Berglund är lärare på gymnasiet i Lidköping men också författare. För en tid sedan kom första delen i hennes romantrilogi, *Sanningens väg*, ut och i dagarna ligger andra delen på bokhandelsdiskarna. Den heter *Prästinnans vishet* och handlingen utspelas i en småländsk by på 1900-talet, men också i det forntida Sverige och medeltidens Sydfrankrike. Med hjälp av sina grundliga religionshistoriska kunskaper berättar författarinnan om de förföljelser från katolska kyrkan som de s k katarerna utsattes för i Languedoc på 1200-talet. De kallades också kättare och flera av dem ska enligt romanen flytt till Småland för att rädda livet. Där gömmer sig de efterlevande i flera hundra år, behåller sin egen form av kristendom och har sina hemliga gudstjänster och möten i väl dolda grottor.

Huvudpersonerna från första boken återfinns även i andra delen, det är mamma Susanne, hennes barn Petronella och Peter och deras kamrater. De är hederliga, ärliga och goda medan däremot skurkarna i boken tecknas i svartaste svart.

Susanne har genom arv blivit ägare till byns herrgård och det medför att hon börjar undersöka grottorna på sin mark. I dem upptäcker hon både värdefulla böcker, skattkistor och märkliga gravar. Men skurkar är också ute efter katarernas hemligheter och det leder till flera dramatiska sammanstötningar med blodviten.

Författarinnan har valt att berätta om katarernas tid i kursiv stil men i vanlig stil när det gäller händelser i nutid. Det är nog en god idé, det hjälper läsaren att hålla isär handlingarna. Men de religionshistoriska och filosofiska utvecklingarna om den äldsta kristendomen, teorierna om Adam och Eva och om Jesus sista tid är svårlästa, krångliga och därmed mindre intressanta för en normal läsare. De avsnitten kunde ha beskurits, likheten med en lärobok blir alltför stor.

Men Eva-Karin Berglund visar också prov på en sann berättarglädje, hennes tangentbord måste ha gått varmt under skrivandet och hon har talang för att skildra dramatik, äventyrligheter och överraskningar. Detta är också typiska ingredienser i hennes historiska spänningsroman.

Bipersonerna har modellerats fram med omsorg och humor. Västgöten PersAnders är med även i denna bok och räddar huvudpersonerna från illvilliga skurkar. Och han har kvar sin genuina skaraborgsdialekt. Även byns lanthandlare känns som en levande människa, där han står bakom sin disk och hjälpsamt ställer upp i skilda sammanhang.

Prästinnans vishet är på ca 500 sidor och kunde nog ha kortats ned för att bli läsvänligare. Den är tryckt i Lettland och det har nog orsakat en del korrekturslarv. Konsekvent används ordet lös i stället för lyste; lös är enl SAOL provinsiellt och bör därför undvikas. Och uttrycket Gudi behagliga gärningar heter så och inte gud i behagliga.

Tore Hartung

Böcker: Eva-Karin Berglund, *Prästinnans vishet*, Idus förlag. 525 s. Del två i trilogin, *Sanningens väg*.

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Mig själv och mitt gods förvalta.

Så lyder titeln på en ny bok av Britt Liljewall. Tidigare har Britt skrivit flera böcker om bl a allmogens brevskrivande.

Nu handlar det om kvinnors kamp under tidigt 1800-tal för att bli myndiga. I efterskriften i boken läser vi bl a följande: ”I början av 1800-talet fanns förutom änkorna bara några hundra myndiga kvinnor i Sverige. De gifta kvinnorna stod under sina mäns målsmanskap. I slutet av seklet var cirka en halv miljon ogifta kvinnor myndiga och hade formell rätt att sig själva och sitt gods förvalta...”

Den nyutkomna boken har nio huvudpersoner. Ett par av dem kommer från Västergötland. Maria Tössberg från Vänersborg, Anna Hansdotter från Barne-Åsaka. Anna Kajsa Pettersdotter var från norra Dalsland, men flyttade till Vänersborg där hon avled 1893.

Boken omfattar 239 sidor, är rikt illustrerad, och utgiven av Nordiska Museets förlag. Boken är synnerligen vackert utformat med läckra bilder på dokument och foton.

Boken kan beställas från Nordiska Museets förlag.

(www.nordiskamuseet.se)

Sven-Olof Ask

Varnhem innan munkarna kom

Västergötlands museum har gett ut ett litet häfte (20 sid.) med titeln **Varnhem – innan munkarna kom**. Häftet som är rikt illustrerat med färgbilder, handlar om den kyrkkulle som grävdes ut 2005–2008. Kyrkkullen är belägen i slänten bakom klosterterruinen. Det man trodde var att här under skulle finnas en äldre kyrka. Nu vet vi att denna del av Västergötland kristnades redan på 900-talet. Häftet skickas kostnadsfritt – men porto-kostnaden 24 kr kan insättas på vårt plusgiro 59 24 33 – 7.

Sveriges äldsta tryckta exlibris

I några artiklar har undertecknad redogjort för de äldsta exlibris i Sverige. Dessa är handmålade och finns inte duplicerade utan de är ju målade direkt på boken och därmed oftast i ett exemplar. Sveriges första tryckta exlibris har tillhört riksrådet Thure Bielke och är från 1595. Det finns i ett enda exemplar men eftersom det är ett kopparstick bör det ha funnits i flera exemplar. Jag återger här vad heraldikern Arvid Berghman skriver om detta exlibris i sin bok *Exlibris*, 1956 (Allhems förlag. Ett exemplar saluföres vid Föreningens oktoberauktion i Vara).

Det äldsta är det allmänt mest kända och ofta avbildade exlibris från 1595, som använts av riksrådet Thure Bielke och som bevarats till våra dagar i ett enda exemplar i Kungliga biblioteket. Det är ett kopparstick, troligen stucket av en utländsk (tysk?) mästare, vars namn ej gått till eftervärlden. Det visar det bielkeska vapnet i renässansstil med en vackert konturerad, symmetrisk sköld, över vilken syns en praktfull bygelhjälm med ett utomordentligt rikt och vackert hjälmfäcke. På hjälmen vilar en friherrlig krona av den typ, som numera stabiliserat sig som den riktiga, med åtta plus tre kulor, och ur denna uppskjuter en "hjälpklenod", på vilken sköldemärket, de två bjälkarna, upprepas. Hjälpklenoden krönes av en stor kvast påfågelsfjädrar. Vapnet är en av typen med fullständiga bjälkar, medan de i vapen, som tillhöra friherrliga och grevliga grenarna, av samma ätt, en delningslinje bortfallit, så att skölden endast är tre gånger delad, varemot det måste fyra delningslinjer till för att bilda två bjälkar. Sköldbotten förefaller att vara skrafferad för rött, men de fina, lodräta strecken få ej här betraktas som skraffering utan endast som en demaskering, ägnad att bjälkarna framstå tydligare mot den mörka bakgrunden. Heraldisk färgbeteckning, skraffering, kom nämligen ej i allmänt bruk förrän efter det att Petra Sancta 1638 publicerat

sin *Tessaræ Gentilitiæ*, vari metoden lanserades. Det bielska livréfärgerna äro för övrigt guld och blått. Ovanför vapnet synes ett devisband, på vilket läses C. M. S. Mellan siffergrupperna 15 och 95. För tolkningen av dessa initialer föreligga flera förslag; Conjux Margareta Sture, Christi Mihi Salvator, Christi Mundi Salvator, Crux Mea Salus; troligen har både den första och en av de följande tolkningarna varit avsedda. På ett liknande devisband under vapnet läses THVRO . BIELKE. Inramning saknas. Plåtranden är 137x76 mm. Detta exlibris är ett av våra vackraste och bäst gjorda heraldiska bokägmärken, och det hävdar sig väl i den utländska konkurrensen.

Johnny Hagberg

Förkommen handskrift återfunnen efter 183 år!

Åhr 1794 den 6 december utdelades Fattigmedlen til följande allmosehjon. Blinde Sven och Snäll Elin och Blinda Pigan i Qvarntorp var några av de som fick understöd

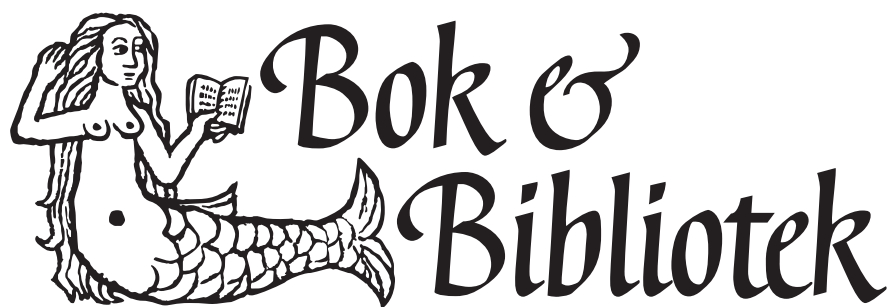
I måndags återfanns Ale-Skövdes försvunna fattigräkenskapsbok. Den började föras år 1751 och slutar år 1830. Boken är en handskrift, som redogör för inkomster- och utgifter för de fattiga i Ale-Skövde församling. Prästerna som skött räkenskaperna har noga, år för år, noterat vilka fattiga som fanns i socknen, deras namn samt vilket belopp de erhållit i stöd.

År 1794 får Blinde Sven 3 riksdaler. Snäll Elin får det dubbla. Blinda Pigan i Qvarntorp 1:17. Boken var tidigare okänd, tills nu, då den återfanns i ett dödsbo som inlämnat ett antal böcker till försäljning på Föreningen för Västgötalitteraturs bokauktion.

Kyrkoherde Johnny Hagberg, Järpås, säger att fyndet är att betrakta som synnerligen ovanligt. Det har hänt en enda gång tidigare, att föreningen funnit en intressant kyrklig handskrift som dykt upp på samma sätt. Det är en viktig bok för hembygds- och släktforskare menar Johnny Hagberg.

Skattmästaren i föreningen, Sven-Olof Ask, Skara, kunde vid genomläsning konstatera att den tillhört Ale-Skövde församling. Det är hela 183 år sedan boken blev fullskriven. Nu skickas den som donation till Landsarkivet i Göteborg, där övriga delar av det äldre kyrkoarkivet för Ale-Skövde förvaras. Efter nästan två hundra år återbördas den nu till det arkiv där den hör hemma!

Besök årets bokmässan i Göteborg

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok- och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg den 26-29 september. Vår monter är liksom tidigare placerad i antikvariatsdelen av mässan, med monternummer B:10:61.

Mässans öppettider för fackbesökare är torsdag 9-18, fredag 9-14. Då är entrépriset 220:- och 75:- för ungdomar (7-19 år). Allmänhetens tider är fredag 14-19, lördag 9-18 samt söndag 9-17. Entrépris 160:-. Ungdomar 7-19 år har entrépris 50:-. Happy hour söndag kl 9-10, vilket innebär 110:- i entrékostnad.

OBS! Våra medlemmar har möjlighet att hos oss förhandsbeställa biljetter som gäller för ALLA DAGAR och tider. Dessa biljetter kostar i år 130:-/st och beställes i förväg via email: sven-olof.ask@tele2.se eller tfn 0511 16540 (kvällstid).

Beställda biljetter postas till resp. beställare och utnyttjade biljetter betalas i efterskott i vår mässmonter.

Höstens bokauktioner i Vara den 12 oktober och 16 november

Stort utbud blir det på bokauktionerna i höst. Vi startar försäljningen av böcker från framl. Lars Kvarnemo, Skara. Även framlidne agronom Helge Andersons västgötasamling, främst sockenböcker försäljes.

Pärulan på oktoberauktioner är givetvis Linnés Västgöta-Resa i original, tryckt 1747. Men mycket annat erbjuds.

Exempelvis Hårlemans Dag-Bok öfver en ifrån Stockholm igenom åtskillige rikets landskaper gjord resa, år 1749. Edsvära och flera andra svåra sockenböcker. Den som är intresserad av Karl XII kan välja mellan Lewenhaupts bok om Karl XII:s officerare eller Leben Carl des Zwölften Königs in Schweden mit Münzen und Kupfern. Två delar av detta 1700-talstryck med mängder av kopparstick.

En ovanlig trycksak är Transsumt af protokoll hållet vid Valle härads landtbruksklubbs sammanträde den 14 januari 1907... inleddes af Kapten Sigge Flach. Skara. 1907. Det lustiga är att den tryckts genomgående i blå färg! Därutöver samtliga Hjorts häradsbeskrivningar samt ett flertal av de svåra 1700-talsdissertationerna om Västergötland.

Bilden visar Program för invigningen den 25 okt. 1916 av Trollhätte Kanal efter ombyggnaden. Detta häfte på 4 sidor finns med på oktoberauktionen.

